O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI
INV. №

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

Haftalik gazeta • 1956-yil 4-yanvardan chiqa boshlagan • www.uzas.uz • 2007-yil, 21-dekabr • № 51 (3931)

23 декабр — Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови куни

ОЗОД ВА ОБОД ВАТАН УЧУН ОВОЗ БЕРАМИЗ

Яна икки кундан кейин ҳар биримизнинг ҳаётимизда, мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим воқеа — Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови бўлиб ўтади. Мустақил Ватанимизнинг янада гуллаб-яшнаши, халқимизнинг фаровон ҳаёти, тинч-тотув турмушимизнинг бардавомлиги билан бевосита боғлиқ бу сайловда фаол қатнашиш, мамлакат Конституциясида белгилаб қўйилган ҳуқуқимиздан фойдаланиб, эртанги кунимиз, орзу-умидларимизнинг рўёбга чиқиши учун овоз бериш ҳар биримизнинг бурчимиздир.

Истиқлол йилларида мамлакатимизда биргина маданий-маърифий соҳада юз берган ўзгаришлар тўғрисида жуда узоқ гапириш мумкин. Ўзлигимизни, ўтмиш тарихимизни англаш, миллатимиз ва халқимизнинг қаддини тиклаш, қадимий ва бой маданиятимиздан, маънавий меросимиздан баҳраманд бўлиш, эл-юртга садоқат билан хизмат қилаётган фидойи инсонлар, жумладан ижодкор зиёлилар меҳнатини қадрлаш, уларни қўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилган чора-тадбирларга ҳаммамиз гувоҳмиз. Президент Ислом Каримовнинг мамлакатимиз илм-фани, адабиёти ва санъатини, иқтисодий салоҳиятини ривожлантиришга, Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги обрў-эътиборини ошириш, халқимизнинг маданияти ва маънавиятини юксалтиришга, соғлом ва баркамол авлодни тарбиялашга муносиб ҳисса қўшиб келаётган юртдошларимизни қўллаб-қувватлаш тўғрисида яқинда имзо чеккан Фармони ҳам фикримизнинг ишончли далили бўла олади.

Эркинлик, ошкоралик ва муқобиллик асосида ўтаётган бу муҳим тадбирга бағишланган учрашувларда, номзодларнинг сайловчилар вакиллари билан бевосита мулоқотларида турли касб эгалари, кекса авлод вакиллари билан бирга ёшлар — миллатимизнинг ишончли қанотлари ҳам фаол иштирок этаётгани, айниқса, қувонарлидир. Истиқлол йилларида вояга етган ва биринчи марта сайлаш ҳуқуқидан фойдаланаётган фарзандларимиз билан сўзлашсангиз, уларнинг қувончи чексиз эканлигига гувоҳ бўласиз. Улар ўз овозлари билан фуқаролик бурчларини адо этадилар, айни чоғда озод ва обод Ватан тараққиётини белгилашда, мамлакатимизда бугун амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларнинг бундан буён ҳам изчил давом этишини таъминлашда бевосита иштирок этадилар.

Ёшлар кўнглидаги бу кўтаринкиликнинг сабаби бор, албатта. Истиқлол йилларида ўсиб келаётган ёш авлод тарбияси, уларнинг ҳар жиҳатдан баркамол инсон бўлиб вояга етиши, истеъдодларини тўла намоён этишлари учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиш давлатимизнинг доимий диққат-эътиборида бўлиб келди. Истиқлолимизнинг маънавий тамойиллари таъсирида улғаяётган янги авлод вакилларига ҳар жиҳатадан катта ишонч билдирилди. Буни ҳаётимизнинг барча соҳаларида, хусусан, илм-фан, маданият ва спортда кўриш мумкин.

Яқинлашиб келаётган 2008 йил Президентимиз ташаббуси билан "Ёшлар йили", деб эълон қилинди. Ёш авлод бу ғамхўрликка жавобан Ватанимизнинг иқтисодий, илмий-маданий салоҳиятини янада ошириш, турмуш тарзимизнинг бундан буён ҳам фаровонлашиб боришини таъминлаш борасида ўзлари учун яратиб берилган имкониятлардан тўла фойдаланади ва янги-янги зафарларга эришади, деган умиддамиз.

Ҳаёт ўз ўзанида тўхтовсиз давом этади. Аммо ҳамма замонларда ҳам инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари ошиб боришдан асло тўхтамаган. Янги шароит, янги имкониятлар, табиийки, янги эҳтиёжларни келтириб чиқаради. Узоққа бормай, биз катталар, собиқ тузум шароитида кечган ҳаётимиз билан бугунги кунимизни қиёслайлик — орадан ўтган шу қисқа вақт ичида нечоғли буюк, мислсиз ўзгаришлар содир бўлди, энг қизиғи, бу ўзгаришлар эндиликда жуда кўпчилигимиз учун оддий воқеликка айланиб қолди. Бугун отаси кўча ҳатлаб, қишлоғидан нарига чиқмаган ўзбек деҳқонининг фарзанди жаҳон чемпиони, дунё миқёсидаги танлов ғолиби ёинки муҳим илмий ихтиро муаллифи бўлса, албатта, бундан хурсанд бўламиз, кўнглимиз тоғдек кўтарилади. Не бахтки, деярли ҳар куни дунёнинг қай бир кошонасида Ўзбекистон байроғи кўтарилиб, мадҳиямиз янграмоқда. Шундай бўлиши керак-да, ахир. Юртбошимиз бизнинг олис ўтмишда ҳам, кеча-яқинда ҳам ҳеч кимдан кам бўлмаганимизни, бу мавқеимизни бировга асло бериб қўймаслигимизни кўп бор таъкидлайди. Шу шиддат, шу шижоат, шу азму-қарор бизга ҳамроҳ экан, биздан келажак авлодларга наинки озод ва обод Ватан, айни чоғда буюк маънавият, аҳиллик ва иноқлик, меҳр-оқибат ҳам қолади.

Шу умид, шу орзу учун овоз берайлик!

БАЛЛИ, ЕКАТЕРИНА!

Ёшлар ижоди

Бугун рангтасвир соҳасида ижод қилаётган ёш ижодкорларимиз сафи кенгайиб бормоқда.

Ана шундай ёш рассомларимиздан бири, кўплаб кўрик-танловлар ғолиби Екатерина Ивановадир. У мактабда ўқиб юрган кезларида рақс ва тасвирий санъат тўгарагига қатнашарди. Кейинчалик эса тасвирий санъат соҳасини танлади. Бу ҳақда рассом шундай дейди:

— Менинг назаримда тасвирий санъатнинг имкониятлари чексиз-чегарасиз. Қўлимга қалам олишим билан бутун вужудимни ижод завқи қамраб олади. Рангтасвир асарлари билан миллионлаб кишилар қалбига ёғду сочиш мумкин. Томошабин ўзингизни кўрмаса ҳам, асарларингиз орқали сизни, қалбингизни кўрадилар ва ҳис қиладилар.

Екатерина ҳозир Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтининг дастгоҳли рангтасвир бўлимида таҳсил олаётир. Ёш рассом ижодий йўналишининг эътиборли томони шундаки, у яратган ўзига хос асарларда ранглар уйғунлиги кўзга ташланади, табиат манзараларидан миллийлик руҳи уфуриб туради. Екатерина Иванова Бадиий академия ташкил этган кўргазмаларда доимо қатнашиб келмоқда. Унинг асарлари аллақачон мутахассислар ва мухлислар эътиборига тушган. Энг сара асарлари мамлакатимиз маданият масканлари ва хорижий коллекциячилар тўпламларидан муносиб жой олган.

Дилором БЕРДИЕВА

Суратда: Е.Иванова ижодхонасида.

ЁШЛАР МИЛЛАТ ҚАНОТИ

Президентимиз Ислом Каримов ташаббуси билан янги 2008 йилни "Ёшлар йили" деб эълон қилингани биз ёшлар томонидан чексиз қувонч ва фахр билан кутиб олинди. Бу, албатта, мамлакатимизнинг навқирон авлодига кўрсатилаётган ишонч ва эътиборнинг юксак намунасидир.

Ҳозирги кунда бошқа соҳалар каби таълим соҳасида ҳам самарали ислоҳотлар олиб борилмоқда. Таълим жараёни замонавий технологиялар, жаҳон андозаларига мос дастурлар асосида олиб борилаётгани ушбу соҳа сифатини янада юқори даражага кўтармоқда. Бу каби изланишлар натижасида юртимиз келажаги учун етук кадрлар тайёрланмоқда.

Ёшларимиз спорт, санъат, адабиёт ва бошқа кўплаб соҳаларда жаҳон миқёсида қўлга киритаётган ютуқлари билан ўзларига билдирилаётган ишончни оқлашга интилмоқдалар.

2008 йилнинг "Ёшлар йили" деб эълон қилиниши юртимиз ёшларининг билим олишлари ва ўз истеъдодларининг янада тўла намоён этишларига кенг имкониятлар яратиши, шубҳасиз.

Нигора НИЗОМОВА,
ЎзМУ талабаси

ИСТИҚЛОЛ ВА АДАБИЁТ

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига сайлов халқимиз ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган ижтимоий жараёндир. Унда халқимизнинг иродаси, қонуний ҳақ-ҳуқуқи, ишончи ва орзу умиди намоён бўлади. Жойларда номзодлар билан сайловолди учрашувлари қизғин ўтди. Бу жараёнда ёзувчи-шоирлар ҳам фаол қатнашмоқдалар. Бундай учрашувлар ҳосил байрамларига, ёшлар билан суҳбатларга уланиб кетмоқда. Айни кунларда юртимиздаги ҳар бир йиғину тадбирларда сайлов мавзуси алоҳида мазмун касб этмоқда.

Куни кеча Қашқадарё вилоятининг Ғузор туманида ва Қарши давлат университетида бўлиб ўтган тадбирларда ҳам ушбу мавзуда сўз борди. Вилоят ҳокими Нуриддин Зайниев, Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла Орипов Ғузор тумани меҳнаткашларини қут-барака ва ҳосил байрами билан табриклаб, уларни мамлакатимизнинг озод фуқароси сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида фаол иштирок этишга даъват этдилар.

Севимли шоиримизнинг Ватан ва мустақиллик мавзусида ўқиган шеърлари йиғилганларга завқу шавқ бағишлади.

Куннинг иккинчи ярмида Қарши давлат университетида "Абдулла Орипов сабоқлари" мавзусида талабалар билан давра суҳбати бўлиб ўтди. Унда Қўқон, Хоразм, Самарқанд адабий муҳитлари каби Қашқадарё адабий муҳити ҳам адабиётимизда муҳим аҳамиятга молик экани, ушбу адабий муҳит, айниқса, Истиқлол даврида жадал ривожлангани, унда Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Ориповнинг ўрни беқиёс экани ҳақида сўз борди. Ардоқли шоир талабаларга Истиқлол ва адабиёт мавзусида мароқли сабоқ берди. Қарши Давлат университети ректори Бейназар Йўлдошев, таниқли шоирлар Исмоил Тўхтамишев, Ҳол Муҳаммад Ҳасан, Рустам Мусурмон ўз дил сўзларини изҳор этдилар.

Ўз ахборотимиз

Ёзувчилар уюшмасида

ИСТЕЪДОД ХАЛҚ БОЙЛИГИ

Ўтган жума куни Ёзувчилар уюшмасида бўлиб ўтган фаоллар йиғилиши 2007 йилги адабий жараён таҳлили ва ёш ижодкорларнинг фаоллигини ошириш, уларнинг янги китоблари нашри билан боғлиқ масалаларга бағишланди. Уюшма раиси Абдулла Орипов шу ҳақда фикр юритиб, эндиликда нашриётларимиз Ёзувчилар уюшмаси тавсияси билан "Биринчи китоб" рукни остида ёш ижодкорларнинг сара асарларини чоп этишга тараддуд кўраётганини айтди. 2008 йилнинг Юртбошимиз томонидан "Ёшлар йили" деб эълон қилингани ҳам бу борада истиқлол йилларида изчиллик билан амалга ошириб келинаётган ишларга янги мазмун бағишлайди.

Истеъдодли ёш ижодкорларнинг Зулфия номидаги давлат мукофотига сазовор бўлаётгани, Миллий университет қошида адабиётимизнинг умидли ёшлари учун Олий Адабиёт курси фаолият кўрсатаётгани, Зомин ва Элликқалъа туманида бўлиб ўтаётган ёшларнинг анъанавий адабий анжуманларида кўплаб истеъдод соҳиблари ижодларини намоён этиб, устозлар сабоғидан баҳраманд бўлаётганлари таъкидланди. Бу борада "Ёшлик" журнали фаолиятини янада кучайтириш, уюшмада ва олий ўқув юртларида ўтказиб келинаётган мушоираларни янада эсда қоладиган қилиб ташкил этиш, келгуси йили ёшлар ижоди бўйича альманах чиқариш ҳамда болалар адабиёти кенгаши ишини жонлантириш таклифлари илгари сурилди. Ёшлар йили муносабати билан тузиладиган тадбирлар дастурида ижоднинг барча жанрлари бўйича пойтахтда ёшларнинг адабий семинарлари уюштирилишини кўзда тутиш, шунингдек, "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, радио, телевидение билан ҳамкорликда ёшларнинг энг яхши ижод намуналари танловларини ўтказиш таклифлари илгари сурилди. Айни чоғда, уюшма раиси Ургут, Паркент ҳамда Шаҳрихон туманлари раҳбарларидан ҳам анъанавий ижодий анжуманларни ўтказиб бориш юзасидан таклифлар тушаётганини айтиб, ёш ижодкорларга, умуман, адабиётимизга давлатимиз ва халқимиз томонидан ҳамиша катта эътибор кўрсатиб келинаётганини таъкидлади. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али, Ўзбекистон халқ шоири Маҳмуд Тоировлар шу ҳақда фикр юритиб, бу тадбирлар мамлакатимизнинг турли минтақаларидаги адабий ҳаракатчиликни янада кучайтириш ва ёш ижодкорларни рағбатлантиришга хизмат қилади, деди.

Йиғилишда, шунингдек, адабий жанрлар бўйича уюшма ижодий кенгашларининг йиллик ҳисоботларига тараддуд ҳамда келгуси йили улуғ саркарда ва ҳассос шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудига 525, мумтоз шоиримиз Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат таваллудига 150, Абдулла Авлоний таваллудига 130, Мақсуд Шайхзода таваллудига 100, Шуҳрат, Раҳмат Файзий, Толиб Йўлдош каби шоир ва адибларнинг таваллуд саналарига эса 90 йил тўлиши ҳақида ҳам ахборот берилди.

Ўзбек адабиёти намуналарини рус тилига таржима қилишдаги ютуқлари учун Ўзбекистон халқ шоири Александр Файнберг ва таниқли таржимон Раъно Азимова мамлакатимиздаги Россия элчихонаси томонидан уюштирилган танлов ғолиби сифатида эътироф этилгани муносабати билан уларни ҳамкасб ижодкорлар қизғин қутладилар. Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим ҳамда бошқа ижодкорлар шу муносабат билан "Жаҳон адабиёти" журналида дунё адабиётининг энг сара асарларидан намуналар бериб борилаётганини таъкидлаб, таржимонлар доирасини янада кенгайтириш, оригинал тилидан бевосита ўзбек тилига ўгириладиган бадиий асарларни йиллик режа тузган ҳолда олдиндан буюртма бериш орқали таржима қилиш ҳамда шеърий асарлар таржимонини танлашда услублари бир-бирига яқин ижодкорлар билан ишлаш зарурлиги юзасидан ўз таклифларини айтди. Бу турли адабий услуб ва ижодий мактабга мансуб шоирлар шеъриятининг ўзбек тилидаги жаранги бир хил қолипга тушиб қолишининг олдини олган бўлур эди.

Йиғилишда сўзга чиққан Эркин Самандаров, Муҳаммад Али, Бахтиёр Назаров, Усмон Азим, Сафар Остонов ва бошқа ижодкорлар айрим адабиёт ва тарих дарсликларидаги чалкашликлар, мактаб ўқувчиларининг дафтарлари муқовалари машҳур саркарда, аллома ва ижодкорларнинг суратлари ўрнига кейинги вақтда нуқул матни саёз ва атиги бир мисра сўз ўн-ўн беш марталаб такрорланадиган қўшиқлари билан тингловчилар дидини бузаётган эстрада хонандалари суратларига тўлиб кетгани, ойнаи жаҳон эса аҳолини саломат бўлишга, чиниқишга чорловчи даъватлар ўрнига кечаю-кундуз дорилар рекламаси билан асабни бузаётгани ҳақида ҳам ташвиш билдирдилар ва келгусида бу масалаларни соҳа мутасаддилари иштирокида муҳокама этиш юзасидан ўз мулоҳазаларини баён этдилар.

Фаоллар йиғилишида ижодкорлар Сафар Остонов, Норқобил Жалил, Адҳамбек Алимбеков ва Абдукамол Раҳмонов уюшма аъзолигига қабул қилинди.

БИЛДИРИШ

26 декабр куни соат 11.00 да Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Маданият саройининг кичик залида таниқли адабиётшунос олим, адиб ва таржимон Иброҳим Ғафуровнинг ижодий кечаси бўлади.

Шоир-ёзувчилар, адабиётшунослар ва барча қизиққанлар таклиф этилади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси

МАҲОРАТ ЭЪТИРОФИ

Аввал хабар қилинганидек, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида таниқли таржимон Низом Комилов таваллудининг 70 йиллигига бағишланган ижодий кеча бўлиб ўтди. Кечани Ўзбекистон Қаҳрамони, Ёзувчилар уюшмасининг раиси Абдулла Орипов олиб борди.

Бадиий таржима — ижоднинг энг машаққатли соҳаларидан бири десак, асло муболаға бўлмайди. Бошқа бир халқ, маданият ёхуд бошқа бир даврга тааллуқли асарни таржима қилиш учун таржимонга ўз тилини мукаммал билишининг ўзи етарли бўлмайди. Бундай масъулиятни зимммасига олган ижодкор таржима қилаётган асари қаҳрамонлари руҳи, ички дунёси, воқеа-ҳодисалар кечаётган макону замонга тегишли миллий-инсоний қадриятлар, халқнинг азалий удумларидан ҳам бохабар бўлиши керак. Шундагина асарнинг ғоясини бошқа бир тилда асл нусха даражасида ифодалаш мумкин бўлади.

Низом Комилов узоқ йиллар давомида бу мураккаб ишни қойилмақом қилиб бажариб келаётган зукко ва истеъдодли таржимонларимиздан бири. Ўтган асрнинг сўнгги чорагида жаҳон ва қардош халқлар адабиётига тегишли бир туркум сара асарларни ўзбек тилига маҳорат билан ўгириб, ўзбек китобхонларини дунё адабиёти ва маданияти билан таништиришга ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди. У бугун ҳам бу ишни собитлик билан давом эттириб келмоқда.

Таржима ишининг муҳим бир жиҳати шундаки, ижодкор бирор бир асарни ўз тилига ўгирар экан, шубҳасиз, унинг сўз бойлиги, билими, дунёқараши муттасил бойиб, тиниқлашиб боради. Жорж Сименон, Нодар Думбадзе, Александр Беляев асарларини бизга ўзбекчалаштириб берган Низом Комиловда ҳам буни яққол кўриш мумкин.

Йиғилишда сўз олган Ўзбекистон халқ шоирлари Анвар Обиджон, Маҳмуд Тоир, адабиётшунос Абдулла Аъзамов, таниқли шоирлар Азим Суюн, Мирпўлат Мирзо, Турсун Али ва бошқалар Низом Комиловнинг адабиётимиз, миллий маданиятимиз равнақига, хусусан бадиий таржима ривожига қўшган ҳиссасини алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Бугун турли халқлар, маданиятлар ўртасидаги адабий алоқаларга эҳтиёж кучайиб бораётгани сир эмас. Мустақил мамлакатимизнинг бугунги маънавий қиёфаси, янги маданияти ва тафаккури, янги қаҳрамонлари тўғрисида дунё халқларини бадиий адабиёт орқали хабардор қилишимиз нечоғли муҳим бўлса, бошқа маданият ва адабиётлардан баҳрамандлигимиз ҳам шу даражада муҳим. Шундай экан, устоз Ғайбулла Саломов бошлаб берган таржимашунослик мактабини кенг маънода йўлга қўйиш, бунда таниқли устоз таржимонларимиз тажрибасидан унумли фойдаланиш ниҳоятда ўринли бўлур эди.

Кечада Ёзувчилар уюшмаси қошидаги бадиий таржима ва халқаро алоқалар кенгаши ишини янада кучайтириш, хусусан ёш таржимонлар мактаби фаолиятини йўлга қўйиш таклифи муҳокама этилди ва маъқулланди.

Ўз ахборотимиз

Азиз муштарийлар!

"Ўзбекистон адабиёти ва санъати"га

2008 йил учун обуна давом этмоқда.

Узоқ йиллик самарали ҳамкорлигимиз давом этишини истасангиз, обунани вақтида расмийлаштириб қўйишни унутманг!

Газетамиз изчил, мазмунли ва қизиқарли чиқиши сиз азиз газетхонларга ҳам боғлиқ. Бунинг учун уни йил давомида ўқишингиз, таклиф, фикр ва мулоҳазаларингизни таҳририятга ёзиб юборишингиз зарур.

Обуна чекланмаган.

Нашр кўрсаткичимиз — 222

Ҳар бир даврнинг меъморий санъати шаҳар ва қишлоқларнинг ўзига хос қиёфаси, янгидан барпо этилаётган маданий-маиший бинолар, саноат корхоналари, уй-жой ва маҳалла иморатсозлигида яққол акс этади. Сўнгги ўн етти йил мобайнида мамлакатимиз шаҳарлари ва туман марказлари қиёфаси таниб бўлмас даражада ўзгариб кетгани ҳам истиқлол боис халқимиз қўлга киритган бемисл эркинликлар меъморчилик санъати равнақига ҳам кучли даражада таъсир кўрсатганини намоён этмоқда.

Таниқли қорақалпоқ архитектори, Ўзбекистон Меъморлар уюшмаси Қорақалпоғистон бўлими раиси, Бердақ мукофоти соҳиби Ўринбой Тўраниязов билан суҳбатимиз миллий меъморчиликнинг бугунги тажрибалари ва бу борадаги янгиланишлар хусусида кечди.

Истиқлол ва меъморлик

АРХИТЕКТУРАДА ЗАМОН НАФАСИ

ёхуд “Тақдир ҳазили...” ҳазил эмас эди...

— Бугун Нукус шаҳри кўчаларини айланиб, истиқлол йилларининг ижтимоий-маънавий руҳи унинг янги жамолида ҳам ўз муҳрини қолдираётганига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Сиз кўп йиллар Қорақалпоғистон пойтахтининг бош меъмори бўлиб ишлаган мутахассис сифатида меъморчиликдаги бу жараёнларни қандай изоҳлайсиз?

— Бизнинг қорақалпоқ халқимиз шаҳарни қалъа деб атайди. Гарчи, муайян маънода анъанага айланган қиёслар асосида бўлса ҳам шуни айтишимиз керакки, фақат бизнинг Нукус қалъамизгина эмас, собиқ иттифоқ ҳудудидаги жуда кўплаб шаҳарлар илгари худди гугурт қутиларидек айнан бир-бирига ўхшаб кетарди. Бу ҳақда машҳур режиссёр Элдор Рязановдан ўтказиб “сўзлаш” қийин. Унинг “Тақдир ҳазили ёки қушдай енгил бўлинг” фильми одатдаги ҳазил, комедиягина эмас, у айни чоғда тоталитар тузумнинг санъат асарларини қатъий белгилаб берилган андаза ва қолиплар асосида яратишга доир тор маҳкамачилигига нисбатан аччиқ ирония, киноя ҳам эди.

Меъморчилик ҳам санъат, у ёки бу бинонинг тарҳ-лойиҳасини яратиш ижодий жараён. Истиқлол йилларида меъморларимиз мана шу соҳадаги тазйиқлардан батамом қутулди. Бугун мустақил Ўзбекистон, шу жумладан, Қорақалпоғистон ҳудудида барпо этилаётган, меъморларимизнинг ижодий фантазиялари билан яратилган жуда кўплаб бино ва иншоотлар ўзининг янги қиёфалари, миллий меъморий анъаналарга мувофиқлиги, гўзаллиги билан ҳатто хорижлик меҳмонларни ҳам ҳайратга солмоқда. Аслида бу жараён Президентимиз раҳнамолигида ва у кишининг бевосита ташаббуслари билан кечаётгани бир архитектор сифатида мени айниқса мамнун этади.

Ўйлаб кўринг, шўролар даврида қурилган иморатлар, уй-жой биноларимиз бир-бирига икки томчи сувдек ўхшашлигидан ташқари ниҳоятда тор ва шифтлари пастгина бўларди. У ёки бу лойиҳани яратувчи муҳандис ва архитектор собиқ марказ тасдиқлаган, у ёки бу шаҳар ва туманга доир амалдаги қурилиш меъёрларидан ташқарига чиқолмасди. Биноларга кўрк ва жозиба, бетакрор ҳусн бағишлайдиган безаклар умуман қўлланилмас, қўлланганда ҳам жуда яланғоч бўларди. Ўша замонда қурилган ва бугунгача савлат тўкиб турган иморатлар, уй-жой ва маданий-маиший биноларга яхшилаб разм солсангиз собиқ иттифоқ ҳукмдорларининг нечоғлик тор кўнгиллиги, бошқа миллатларга эмин-эркин яшаш ва ижод қилиш бахтини раво кўрмаганлигига иқрор бўласиз. Айниқса, чекка жойлардаги уй-жой кварталлари худди хориждаги ҳиндуларнинг резервацияларига ўхшаб кетарди. Маҳаллий бинокорлик ашёлари сероб бўлишига қарамай иқлим ва ер шароитлари ҳисобга олинмасдан нуқул бетон ва силикальцит оҳактошлардан уй-жой қуриларди. Бундай бинокорлик материаллари одамлар саломатлигига ёмон таъсир кўрсатиши мутлақо ўйлаб кўрилмасди. Уларнинг ёзда иссиқ ва қишда ҳаддан зиёд даражада совуқ бўлишига ҳам эътибор қаратилмасди.

Меъморчиликни санъат, дедик. Ана шу санъат асарини яратувчи меъмор ўз ижодида миллий меъморий анъаналардан эркин фойдаланиш, ижодий фантазиясида миллий услубларга таянган ҳолда изланишлар олиб бориш ҳуқуқидан бутунлай маҳрум эди. Архитекторларнинг орзулари фақат ватман қоғозларда қолиб кетарди... Энди, сиз, Соҳибқирон Амир Темур ҳазратлари айтганидек, бугун биз қураётган иморатлар жамолига бир боқиб кўринг-а. Хусусан, тўрт йил аввал ўзининг етмиш йиллигини нишонлаган бизнинг Нукус қалъамизда мустақиллик йилларида барпо этилган музейлар ва банклар, уй-жой ва маданий-маиший иморатлар, савдо тармоқлари, бозорлар, олий ўқув юртлари, коллеж ва академик лицейлар, янги мактабларнинг бинолари, спорт иншоотлари, турли масжид ва ёдгорликлар, одамлар ўзлари учун қураётган хусусий уй-жой ҳовлиларининг қиёфасига боқиб тўймайсиз. Буларнинг ҳаммаси истиқлолимиз шарофатидандир.

— Ана шу бинолар лойиҳасини яратишда сиз архитектор сифатида бевосита иштирок этгансиз. Яъни бугун қурилаётган янги иншоотлар, коллеж ва лицейлар, спорт саройлари, шунингдек, Нукусдаги Бердақ музейи, “Озодлик” монументи, Жомеъ масжиди, “Элтекс” ва “Катекс” тўқимачилик комбинатлари, Халқободдаги болалар спорт мажмуи, Нукус ва Чимбойдаги Хотира ва қадрлаш майдонлари, машҳур қорақалпоқ ижодкорларининг хотира мажмуалари гўзаллигида сизнинг ҳам муносиб ҳиссангиз бор. Бугун бунёд этилаётган иншоотларда замонавий меъморчилигимизга дадил кириб келган ва биз учун тамоман ноанъанавий бўлган пардоз материаллари, пластик қопламалардан кенг фойдаланилмоқда. Улар ташқи меъморий безакларда яна бир хилликни келтириб чиқармасмикин?

— Фикрингизни тушундим. Аввало, шунга эътиборингизни жалб этмоқчиманки, мана шу янги пластик қопламалар биз кўникиб қолган сувоқ, ойна ва мармар каби пардоз материалларнинг бир хиллигидан бизни халос этмоқда. Биноларимизга ранг-баранглик бағишламоқда. Янги рангли ойналар эса ҳам пишиқ, ҳам узоқ вақтга чидайди. Ғиштни эса асосий девордан ташқарига у қадар кўп чиқариб бўлмайди. Бу қурувчи ва меъморлар имкониятини чеклайди. Пластик қоплама билан зийнатланган иморатлар бир-биридан ташқи томондан ўхшаб қолмаслиги учун ҳам меъморларимиз кўпроқ изланишлари, ижодий фикрлашлари зарур. Пластик қопламаларнинг қулайлиги шундаки, у ишни тез ва соз битказишга имкон беради, қурилиш харажатлари ошиб кетмайди. Бунинг устига уларни истаган пайтда алмаштириб, ҳар қандай бинога янги кўрк бағишлаш мумкин. У кўп вақтни олмайди.

Айни чоғда, пластик қопламаларнинг яна бир афзаллигини айтишим керак. Эътибор берган бўлсангиз, кўҳна Самарқанд ва Шаҳрисабзда Соҳибқирон Амир Темур қурдирган Жомеъ масжидида ва Оқсаройи олисдан қараганда жуда салобатли кўринади. Бу обидаларга яқиндан бориб қарасангиз турфа нақшлардаги ранглар жилоси ҳайратингизни оширади. Собиқ шўролар даври архитектурасида эса бундай эффект, бундай жозиба йўқ. Шунинг учун улар узоқдан яхши кўрингани билан яқинига келиб қарасангиз қуруқ кўринади. Пластик қопламалар, агар меъморлар ишга чинакамига ижодий ёндошишса, бу бородаги бир хилликдан қочиш имконини беради, деб ўйлайман. Яна бир жиҳат эса бинолар деворига шамолнинг тегиб ва ундан ўтиб туриш эффектига боғлиқдир. Агар сиз Амударё атрофидаги кўҳна қалъалар — Жампиқ қалъа, Ойдўс қалъа ва бошқа саройларга назар солсангиз, улар баландроқ жойларда қурилган. Айни чоғда уларга яқин бўлган баланд деворларни зах шикастламаслиги учун пахсалар орасидан ҳаво ўтиб туришига аҳамият берилган. Шу мақсадда ҳар тўрт-беш пахса орасига энг кескин об-ҳаво шароитларида ҳам чиримайдиган қамиш бўйралар қўйиб кетилган. Қамиш бўйра деворлар орасидан ел ўтиб, намнинг қочишини таъминлаган. Маълум маънода турли сувоқлар ҳам девордан ҳаво ўтиб туришини қийинлаштиради. Пластик қопламалар шу жиҳатдан қўл келиб, бинолардаги деворларни даврлар синовига чидамли бўлишини таъминлайди, деб ўйлайман.

Биз меъморчилик ҳамиша муҳандислик фикри билан яшашимиз керак. Венеция сув устига қурилган шаҳар. Санкт-Петербург ҳам кўл ичида. Улар неча-неча асрлардан буён меъморчилик мўъжизалари янглиғ салобат тўкиб турибди-ку. Шундай экан, биз ота-боболаримизнинг қадимий меъморий санъатидан унумли фойдаланган ва унга ижодий ёндашган ҳолда бугун экологик шароити у қадар мақтовга сазовор бўлмаган жойларда ҳам замонавий муҳандислик ечимлари, юқори пробали цементлар, одатдаги мум, пойдеворни мустаҳкам қилиб қуриш ва зах қочириш усуллари билан қуролланган ҳолда келгуси авлодларимизга ҳам хизмат қиладиган умрбоқий иморатлар қуришимиз мумкин. Буни жаҳон тажрибаси яққол кўрсатиб турибди.

— Бу жараён албатта ана шундай катта тажриба ва билим соҳиби бўлган муҳандис ва архитекторлардан сабоқ оладиган ёш лойиҳачи-меъморларга ҳам эҳтиёж туғдиради. Шундай эмасми?

— Бу жиҳатдан бизнинг кўнглимиз тўқ. Нокамтарликка йўймасангиз, беш йилча аввал бўлиб ўтган бир воқеани сўзлаб бераман. Ўшанда Юртбошимиз Ислом Каримов Қорақалпоғистон Жўқорғи Кенгесининг сессиясида сўзлаб, нутқлари якунида Жўқорғи Кенгес залининг қайта таъмирланишига эътибор қаратдилар. Мажлислар залини миллий нақшлар билан зийнатлаган усталар маҳоратига юқори баҳо бериб, лойиҳа меъмори сифатида менга ҳам сўз бердилар, меъморчиликда қандай муаммолар борлиги билан қизиқдилар. Мен Қорақалпоғистондаги олий ўқув юртларида архитекторликка ўқитилмаслиги, бошқа шаҳарлардаги олий маълумотли меъморлар эса бизга кўчиб келиб ишлашга унчалик иштиёқманд эмаслигини рўй-рост айтиб, Нукус давлат университети қошида архитектура бўлими очилишига ёрдам беришларини сўрадим. Юртбошимиз фикримни қувватлаб, бу борада ўзимиз ҳам саъй-ҳаракат кўрсатишимиз лозимлигини уқтирдилар. Ана шу очиқ мулоқотимиз сабаб бўлиб, мана тўрт йилдирки, Нукус давлат университетига архитектор мутахассислиги бўйича талабалар қабул қилиниб, улар замонавий ва миллий меъморчилик руҳида камол топа бошлади. Бу талабаларга ўзим ҳам сабоқ бераман. Ана шу бўлғуси меъморлар сафида менинг ҳам фарзандларим борлигидан беҳад мамнунман. Ойниёз ўғлим Тошкентдаги Архитектура ва қурилиш институтини битирган. Нурниёз эса Нукусдаги янги архитектура бўлимининг бешинчи курсида ўқимоқда. Университетнинг тўртинчи курсида меъморликка ўқиётган Мақсадбой ўғлим эса “Келажак овози” танловининг лауреати бўлди. Биз меъмор ўғилларимиз билан бирга “Архторус” деб номланган ижодий устахона очганмиз. Дарвоқе, унинг Нукус қалъаси марказидаги қўш қаватли иморати ҳам меъморий кўриниши билан кўзингизни яшнатади.

Суҳбатимиз ниҳоясида шуни айтмоқчиманки, Ўзбекистон истиқболи боис қорақалпоқ халқи ҳам асрлар давомида ўз излаган бахтини топди. Мен шу ҳақда ўйларканман, ҳам ўзбеклар, ҳам қорақалпоқларнинг севимли шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Ориповнинг мана бу мисраларини мамнуният билан такрорлайман:

Мен ўзбек, сен эса қорақалпоқсан,
Туркийлар дунёсида сен ҳам урвоқсан.
Гар мен тупроқ бўлсам,
сен ҳам тупроқсан,
Ўзбекка азалий қариндош иним...
Сени қўллаб турар улуғ мамлакат,
Юртбоши яхшилик тилайди фақат,
Ниятинг ҳамиша бўлсин ижобат,
Ҳам йўлдош, ҳам кўлдош,
ҳам сирдош иним.

Суҳбатдош
Мурод АБДУЛЛАЕВ

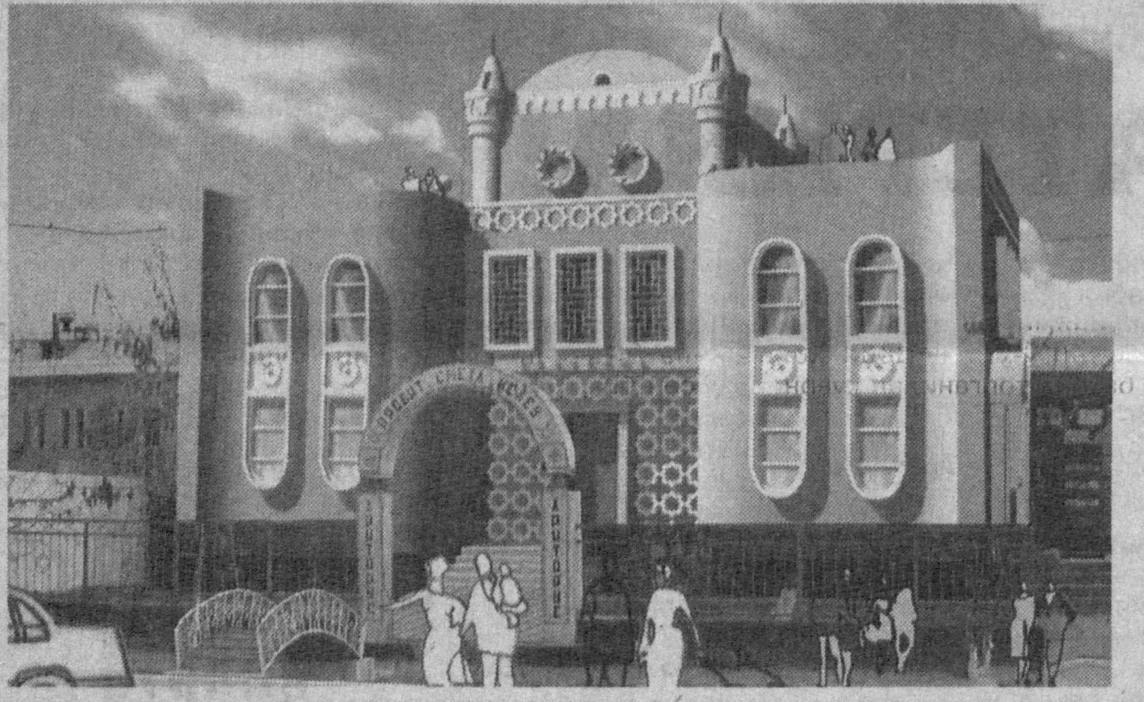

Журналларни варақлаганда...

“ТЕАТР”, 6/2007

Журналнинг навбатдаги сони ҳам, аввалгиларидек, мамлакатимиз театрлари ҳаётига доир қизиқарли ва ранг-баранг материалларга бойлиги билан ажралиб туради. Омонилла Ризаевнинг "Театр ва адабий мерос" сарлавҳали мақоласида миллий мумтоз адабиёт намуналарини саҳналаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гап борса, Эркин Усмонов Тошкент Маданият коллежи ташкил этилганидан бери ўтган давр ичида бу маънавият масканида амалга оширилган ишлар, қўлга киритилган ютуқларга эътиборни қаратади. Журналда мазкур ўқув юрти фаолиятига доир яна бир қанча мақолалар, фотосуратлар ҳам эълон қилинган.

Журналхонлар, шунингдек, “Рақс — фақат ўйин эмас”, “Миёнбузрук ким эди?”, “Дадамнинг дўсти”, “Беҳбудий орзуси”, “Шундай яшаб ўтди санъаткор”, “Баҳор нафаси”, “Хонанданинг қарғиши”, “Қозоқ театри ўзбек саҳнасида” каби мақолаларни ўқиб, улардан кўп қизиқарли маълумотларни билиб олиши мумкин.

Муҳтарама УЛУҒ

ҚИШ ОСТОНАСИ

Мунча яхши учрашганимиз!
Дилингниям сезиб турибман.
Сенга кулиб тикилганимча,
Ўзимниям севиб турибман.
Бир кечада қушлар кўчдими?
Баҳор қадрин кузаклар англар.
Наздимда, ёз чилласидаям —
Бунча жўшқин бўлмаган ранглар.
Очилдингми мен учун бугун?
Жисминг — карахт, эгнингда — қорлар.
Видо шунча гўзал таскинми...
Атиргулим, юзларинг порлар.

Тарих ва тақдир

БОРИС ЧЕПРУНОВНИНГ ФОЖИАЛИ ҚИСМАТИ

XX асрнинг 30 — 50-йилларида, собиқ СССРнинг барча жумҳуриятларида бўлгани каби, Ўзбекистонда ҳам советларнинг катта террор сиёсати оқибатида бир қанча таниқли давлат ва жамоат арбоблари, фан, маданият ва адабиёт намоёндалари бегуноҳ қатағон-қирғин қилинган эдилар. Улар сафида бошқа миллатга мансуб кишилар ҳам бор эди. Ўзбекистондаги рус ёзувчиларидан Борис Чепрунов шулардан бири эди.

Борис Чепрунов 1891 йил 25 январда Хоразм воҳасининг Кўҳна Урганч шаҳрида туғилади. Унинг отаси Ўрта Осиё рус империяси томонидан босиб олингандан кейин мустамлакачи ҳукуматнинг колониал сиёсати оқибатида бу ерларга Россиядан мажбуран кўчириб келтирилган рус крепостной деҳқонларидан эди. Борис кичиклигиданоқ ота-онаси яшаб турган ердаги ўзбек, туркман болалари билан бирга ўйнаб-ўсиб, уларнинг ота-оналаридан ҳикоя, эртак ва афсоналарни эшитиб, бирга иноқлашиб кетади; маҳаллий халқ тарихи, тили ва урф-одатларига бўлган муҳаббати тобора орта боради. 1905 йили, отаси вафотидан кейин, эндигина 14-15 ёшга кирган ёш Борисга ишлаб, оилага ёрдамлашишга тўғри келади. У Урганчдаги бир корхонага кичик хизматчи бўлиб ишга киради. Бу ерда у айрим мустамлакачи тўраларнинг маҳаллий халқ ишчиларига нисбатан шафқатсиз муносабатлари, порахўрликларини кўриб уларга нисбатан нафрати, меҳнаткаш ерли халқларга нисбатан меҳр-муҳаббати, ачиниш туйғулари ўса боради...

1910 йили Янги Урганчдаги Россия Осиё банки бўлимига ишга ўтган Борис дам олиш кунлари идора қошидаги арабча хат-саводни ўрганиш машғулотларига қатнай бошлайди, Тошкентда чиқиб турган "Туркестанский курьер" газетасида илк мақолаларини эълон қилади. Кейинчалик эса Тошкентга келиб, маҳаллий рус ва ўзбек матбуотида фаол қатнашади, ўзбек ва рус ёзувчилари билан алоқага киришиб кетади; 1934 йили Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасида рус адабиёти бўйича адабий маслаҳатчи, 1935 йили рус ёзувчилари бўлими раиси, "Литературний Узбекистан" журналининг таҳрир ҳайъати аъзоси вазифаларида ишлайди. Журналда маҳаллий рус ёзувчилари билан бирга, ўзбек ёзувчиларидан Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Усмон Носир асарларининг русча таржималарини ҳам бостиради. Ўзининг "Хоразм ҳикоялари"(1931), "Матёқубов"(1933), "Миёвиддин Мирзо", "Жунаидхон"(1936) каби асарлари эълон қилинади. "Мустамлакачилар" деган роман ёза бошлайди.

Чўлпон 1935 йили "Муштум" журнали таҳрир ҳайъатига жалб этилиши биланоқ Борис Чепруновнинг "Миёвиддин Мирзо" қиссасини ўзбек тилига таржима қилиб, журналнинг 1936 йилги ўндан ортиқ сонида чоп эттиради. Қиссага қисқагина кириш сўзи ҳам ёзиб, асар ҳақида шундай деганди: "Ўртоқ Борис Чепрунов томонидан ёзилган "Миёвиддин Мирзо" қиссаси халқ ижодига тааллуқли бир асардир. Халқ ижодида "Миёвиддин Мирзо"га ўхшаган ҳайвонлар ҳаётига оид асарлар кўпдир. Бу асарларда айрим ҳайвонларга турмушдаги жонли типларнинг сифати берилган. Шунинг билан айрим бир даврнинг хусусиятлари изоҳ қилинади. "Миёвиддин Мирзо" қиссаси Фарғонанинг сўнгги хони Худоёрхон даврига оиддир. Бу асарда хон ҳукуматининг бутун қабиҳлиги ва шариат қонунлари панжаси остида ҳимоясиз ҳолдаги камбағалларнинг эзилганлиги кўрсатилади. Асардаги ҳар бир ҳайвон ўша турмушдаги жонли бир кишини жуда усталик билан ифода қила олади. Халқ ижодида сатира жуда яхши томир ёзғон. Бизнинг сатирамиз кенг халқ ижодидаги тажрибалардан, усталиқлардан фойдаланиши керак. Шунинг учун "Муштум"да "Миёвиддин Мирзо" қиссасини босиб борамиз".

Албатта, Чўлпон Борис Чепруновнинг Туркистон ўтмишидаги хонлар бебошлиги ва зулмига қарши аллегорик шаклда, ҳайвонлар турмушидан олиб ёзилган "Миёвиддин Мирзо" қиссасинигина эмас, балки унга ғоявий жиҳатдан яқин бўлган "Мустамлакачилар" романини ҳам таржима қилиши эҳтимолдан узоқ эмас эди. Чунки бу даврда Чўлпоннинг чор ва совет истибдодига кучли нафрати унинг фақат бадиий асарлари (масалан, “Кеча ва кундуз”) орқалигина эмас, балки айрим таржималари орқали ҳам изҳор қилинаётган эди. (Масалан, А.Афиногеновнинг 30-йиллари сталинча даҳшатли қўрқитув сиёсати таъсирида ёзилган “Страх” ҳикоясининг “Ваҳм” номидаги таржимаси.) Афсуски, 1937 йили республикамизда рўй берган сталинча қирғин сиёсати оқибатида Борис Чепруновнинг сўнгги асари — “Мустамлакачилар” романи босилмай қолади. Чўлпон таржимасидаги “Миёвиддин Мирзо” қиссаси ҳам алоҳида китоб бўлиб чиқмайди. Чўлпоннинг ўзи эса Чепруновдан анча бурун қамалиб, таржиманинг қўлёзма нусхаси ҳам йўқ бўлиб кетади. Қамоққа олингунга қадар ўша вақтдаги матбуот ва мажлисларда Борис Чепруновни аёвсиз “фош қилиш” давом этади.

1937 йилнинг 2 — 7 сентябр кунлари бўлиб ўтган Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг 4-пленумида бир қанча талантли ўзбек, рус ёзувчи ва шоирлари каби Борис Чепрунов ҳам советларга қарши бўлган троцкийчи-бухаринчи террорчиларнинг Тошкентдаги гуруҳи аъзоси, тарихни сохталаштирувчи, буржуа миллатчилик ғояларининг ҳимоячиси деб аёвсиз танқид қилинди. Бу ҳақда 5 сентябрдаги йиғилишда рус ёзувчиси Плетнев сўз олиб, Борис Чепруновнинг “Жунаидхон” романида жадидлар идеаллаштирилган, деб чиқади. “Мен, — дейди у, — ўртоқ Чепруновнинг “Жунаидхон” романига тўхталмоқчиман. Бизнинг адабий доираларимизда мазкур асар адабиёт оламимизда бутун бир адабий ҳодиса дейилиб, кўкларга кўтарилди. Мен меҳнат таътилига кетганимда ушбу китобни ўзим билан бирга олиб кетиб, синчиклаб ўқиб чиқдим. Бу ерда шуни очиқ айтишим керакки, китобда жуда кўп нософлом фикрлар, кўп сиёсий хатолар мавжуд. Жумладан, асарда асосий мавзу — жадидизм масаласида шундай хатолар бўлган. Романда жадидлар бўяб, нуқсонсиз қилиб тасвирланган. Асарда майда савдогарлар, ҳунармандлар — ҳаммаси гўё ўз халқининг маданияти ҳақида қайғурадилар, инқилоб учун фаол курашадилар. Бунинг оқибатида романда жадидизмнинг моҳияти очилмай қолиб кетаверади. Бу оқимнинг ортига бекинган йиртқич одамлар башараси очилмайди. Уларнинг ҳаммаси гўё бир фариштасимон, гуноҳсиз кишилар қилиб кўрсатилади. Бу тўғри эмас, ўртоқ Чепрунов! (Чепрунов: — Романни тушунмапсиз!) (Қаранг: “Стенограмма 4-го пленума Союза советских писателей Узбекистана”, начато 2 сентября 1937 года, окончено 7 сентября 1937 года, ЦГА УЗ, фонд № 2356, опись, 1 ед.хр.30, стр. 42.)

1937 йил 19 октябрда Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг рус адабиёти бўлими фаоллари билан биргаликда ўтказилган кенгайтирилган мажлисда 1937 йил 20 сентябрда "Комсомолец Узбекистана" газетасида босилган "Буржуа миллатчилари ва уларнинг ҳомийлари" деган мақола муҳокамаси бўлиб ўтади. Мақолада Абдулла Қодирий, Чўлпон, Усмон Носир каби бир қанча ўзбек ёзувчи ва шоирлари миллатчиликда айбланган, маҳаллий рус ёзувчиларидан Бондаренко, Титов-Омский, таржимон Лидия Соцердотова ва бошқалар рус ҳамда ўзбек миллатчи ёзувчи-шоирларининг ҳомийлари ва тарғиботчилари деб туҳмат қилинган эди. Мазкур мажлисда сўзга чиққан Борис Чепрунов ва Лидия Соцердотова газетанинг бу фикрларига қарши чиқиб, танқиднинг туҳмат ва уйдирмалигини, мақолада айбланиб тилга олинган шахсларнинг гуноҳсизликларини исботлашга ҳаракат қиладилар. Лекин олдиндан шундай қаршиликлар бўлишини кутган НКВДнинг матбуот ва адабиёт ташкилотларида ишлаётган айрим айғоқчилари “Комсомолец Узбекистана” газетасида босилган мазкур туҳматкорона танқидни ёқлаб чиқадилар. Борис Чепрунов эса, уларга қарши чиқиб: “Мақоланинг руҳи туҳматдан иборат, у шахсий ўч олишга ўхшайди. Бондаренко ҳалол, меҳнаткаш бир одам, у бизнинг яхши дўстимиз... Мен Титов-Омскийни ҳам анчадан бери биламан, у ёш ёзувчилар ичида ишчан, ғайратли бир йигит, уни ахлоқий-маиший бузуқликда айблашлари ўринсиз, деб биламан”, — дейди.

Шундан кейин мажлисда Виленский деган кимса сўзга чиқиб, Борис Чепрунов билан бирга, ўзбек ёзувчиларидан Чўлпон ва Усмон Носирга тош отиб, уларнинг асарларини “Литературний Узбекистан” журналида эълон қилган муҳаррир Карцевни троцкийчи бузғунчиликда айблайди: “Ёзувчилар органи бўлган журналда кўп ишлар қилиниши керак эди, — дейди у ҳужумга ўтиб, — лекин унинг раҳбари троцкийчи Карцев бунинг ўрнига Чўлпоннинг романини ўзи бош бўлиб олиб келиб, журналда босишга буйруқ берди, бу ҳам етмагандек, кейин яна халқ душманлари бўлган Чепрунов ва Лаврентевнинг асарларини ҳам босди. Буларнинг ҳаммаси тўғридан-тўғри сиёсий кўрликдан бошқа нарса эмасдир"(ЦГА Уз, фонд 2356, опись I, ед.хр. 27, стр. 9). Шундан сўнг таржимон Лидия Соцердотова сўз олиб, Борис Чепрунов фикрларига ҳамоҳанг фикрларни айтади, “Адабиётда буржуа миллатчилари ва уларнинг ҳомийлари” мақоласида номлари тилга олинган ўзбек, рус ёзувчи, таржимонларнинг ноҳақ айбланганликларини, жумладан, у газетада Абдулла Қодирий каби ёзувчиларга нисбатан бўлаётган ноҳақ ҳужумлар, унинг таржимонларига нисбатан ҳам ноҳақ туҳмат тошлари отилаётганлиги нотўғри, дейди. Соцердотова Абдулла Қодирийга ҳужум қилган Ковалчук билан баҳслашади:

“***Ковалчук****(Лидия Соцердотовага):* — Сиз Абдулла Қодирийнинг сиёсий қиёфасини биласизми?

Лидия Соцердотова: — Ҳа, мен у кишини яхши биламан, у киши озодликда юрибди.

Ковалчук: — Сиз Абдулла Қодирий тақдирида фаол иштирок этганмисиз?

Соцердотова: — Ҳа, мен Абдулла Қодирий тақдирида муайян даражада иштирок этганман... Абдулла Қодирийнинг халқ душмани эканлигига ишонмайман.

Ковалчук: — Сиз ўртоқ Сталинга хат ёзганмисиз?

Соцердотова: — Ҳа, Абдулла Қодирийга ёрдам қилдим, мен ёздим, лекин, нимагадир, хатнинг қоралама нусхаси бу ердаги ёзувчилар уюшмасида экан...”

Борис Чепруновни қамоққа олиш ҳақида Ўзбекистон ички ишлар халқ комиссарлиги 1937 йил 4 декабрда қарор қилади.

Бир ҳафта ўтар-ўтмас, Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси шошилинч равишда мажлис ўтказиб, гўё ғоявий зарарли унсур сифатида қамалиши муносабати билан уни уюшма аъзолигидан чиқаришга қарор қилади.

Борис Чепрунов бир ярим ой қамоқ азобини чеккач, 1938 йил 23 январда биринчи бор терговга чақирилади. Бунгача у ва унинг асарлари ҳақида ёзувчилар уюшмасида туҳматли ҳужумлар уюштирилган ва ички тақризлар йиғилиб бўлган, у энди терговчи олдида фақат унга қўйилган ўша “айб”ларни сўзсиз бўйнига олиши ва ўзини охиригача “фош қилиши” керак эди, холос! Узоқ вақт қамоқ ва қийноқ азобидан ҳолсизланган Борис Чепрунов ўзига қўйилган айбларни бўйнига олишга мажбур бўлади, терговчилар эса, баённомада уларни янада бўртириб, ўз қўллари билан бичиб-тўқиб ёзиб қўядилар.

Борис Чепрунов беш ойдан зиёд қамоқ азобида қийналиб ётади ва 1938 йил 8 октябрда СССР Олий суди ҳарбий коллегиясининг Тошкентдаги кўчма сессияси қарори билан олий жазо — отувга ҳукм қилинади. Ҳукм ўша куни ижро этилади.

Бу машъум ҳодисадан сўнг адибнинг оила аъзолари ҳам таъқиб ва тазйиққа учрайдилар, қўрқувда яшайдилар. Улар ўз уйларидан чиқарилиб, сарсон-саргардонликка юз тутадилар. Ёзувчининг НКВД ходимлари томонидан олиб кетилган асарлари ёндириб ташланади, фақат баъзиларигина (масалан, сўнгги асари “Мустамлакачилар”нинг қўлёзмаси) тасодифан омон қолади. Сталин вафотидан сўнг, бир неча йил ўтгач унинг оила аъзолари (рафиқаси, укаси ва бошқалар) Борис Чепруновнинг ишини қайта текшириб, оқланишига ёрдамлашишларини сўраб юқори ҳуқуқ органларига ариза бера бошлайдилар. Борис Чепруновни билган ва унинг асарларига тақриз ёзган айрим рус ёзувчилари, Узлит раҳбарлари гувоҳ сифатида қайта суриштирилади. Уни 30-йиллардан яхши билган Андрей Иванов, Александр Удалов Борис Чепруновнинг ўша вақтдаёқ адабиётда машҳур бўлганлиги, бошловчи рус шоир ва ёзувчиларига самимий ёрдам кўрсатганлиги, ундан ғоявий зарарли фикрларни эшитмаганликларини айтадилар. “Жунаидхон” романига ёзилган салбий тақриз муаллифи Узглавлит бошлиғи ўринбосари Бресловский чақирилиб, ўша вақтдаги тақризга бугунги муносабати ҳақида сўралганида, у тақриз бошқа мутахасис томондан ёзилиб, фақат унинг имзосигина борлиги, ўзи бу соҳада мутахассис эмаслигини тан олади. Бирмунча вақт ўтгач иш қайта кўрилиб, СССР Олий суди ҳарбий коллегиясининг 1957 йил 28 июндаги қарори билан Б.Чепрунов оқланади.

Борис Чепрунов расман оқланганидан кейин баъзи асарлари қайта босилиб, ёзувчи ҳаёти ва ижоди ҳақида илк мақолалар кўрина бошлайди. У ҳақда рус танқидчи ва адабиётшуносларидан И.Гринбергнинг “Единство творческого и жизненного пути”(1965), Ирина Тёмкинанинг “Не листай страницы, воскреси”(1990) мақолалари эълон қилинади. Уларда биринчи бор Б. Чепруновнинг ҳаёт йўли, яратган асарлари ва уларнинг ғоявий-бадиий хусусиятлари холис ёритилади. Бироқ, шунга қарамасдан, ўтган эллик йил ичида Борис Чепрунов ҳақида бошқа ишлар амалга оширилмади, унинг “Яширин душман”(1931), “Матёқубов”(1933) каби асарлари қайта нашр этилмади. Чўлпон таржимасидаги “Миёвиддин Мирзо” қиссаси ҳам ҳали-ҳамон китоб ҳолида чоп этилганича йўқ...

Шерали ТУРДИЕВ

Насиба ЮСУПОВА

СОҒИНЧ ЭШИГИ

Шовуллади Сўз бўлиб ёмғир,
Тўзғиб кетдим куйларга монанд.
Руҳимда туғёнлар гупирди,
Қилавердинг қайта-қайта рад.

Ёмғир — ўзи энг гўзал қўшиқ,
Куйман — тошган қирғоқларидан.
Ёмғир, қайси октавадасан,
До... Ре... ўсди титроқларимдан.

Мен-ку мумтоз ёмғирлар каби
Чайқаляпман нотага монанд.
Бунда ҳамма нарса мусиқор,
Ёмғир — оҳанг... оркестр... санъат...

Ёмғир, томчи — энг гўзал рақс,
Қўшиқ ва мен — энг гўзал эрмак.
Ёмғир, агар сен тўхтамасанг,
Томиб-томиб тугайди Юрак.

Шовуллади Сўз бўлиб ёмғир...

* * *

Мен тинмай югурдим,
мен тинмай чопдим,
Фошман, сернуқсонман,
парокандаман.
Муҳаббатдан сабоқ
олганда балким,
Орам очиқ эди
бу дунё билан.

Нега суратимга
ишонасиз сиз?
Қўшиқ куйлаб ўтмаганман
бутун умр.
Оҳангига уча кўрманг,
улар менинг —
Йиғиларим, Изтиробим,
Дардларимдир.

Билолмадим бу дунёдан
нима ютдим,
Бой берилган фурсатларим
эди кўпроқ.
Ишқ сўрадим, ишқ тиландим,
ишқ ўтиндим,
Наҳот, кўнглим бугун
битта шиша чироқ.

Жонимни ушатиб,
умрим бергудай,
Мен бир ишқ истадим,
бир ишкки қадим.
Дилимда ғалаён
кўчмаганида,
Тасбеҳ донасига
айланар эдим.

Кимманки, иддао
қиламан ёниб,
Бўзлайман, титрайман,
қақшайман, яъни —
Битта кипригига
арзирмиканман
Ишқда
Робия ал-Адаввиянинг.

Менинг дилим — Осмон,
кўнглим — муҳташам.
Юрак — ёмғирларнинг
рубобий куйи.
Минг шукр,
оҳларга мукофот бўлдим.
Тангрим, фақат
ишқим беҳудамиди?!
Мен тинмай югурдим,
мен тинмай чопдим...

* * *

Шу бугун сиренлар гуллайди,
Тилсимлар тирилган нафасда.
Майли, биз диллардан қувилдик,
Дилимиз ҳозир ҳам қафасда.

Шу бугун ёмғирлар ўпдилар,
Ишқсиз яланг юрагимизни.
Муҳаббатга раво кўрайми,
Сирен бўлиб гуллаган қизни.

Сиёҳларга таваллуд бериб,
Рангларидан туғилса-да ёш.
Ифоридан осмон гуллайди,
Бизни яхши кўрмайди Қуёш.

Ёмғир дедик, дард ва ғам дедик,
Булут бўлдик ахир камида.
Кўнглингни бир сўрамабман ҳам,
Ҳеч бўлмаса булут рангида.

Бизнинг борар Осмонимиз кенг,
Бу сиренли сирларимиз фош.
Биз диллардан қувилдик, майли,
Бизни ёмон кўрмайди Қуёш.

Шу бугун сиренлар гуллайди...

* * *

Ой — Осмон бағрига чекилган имзо,
Жоним жонинг узра жон топган чечак.
Турфа бўёқларнинг таваллудидан
Бўй чўзиб, қад ростлаб боради юрак.

Жоним пардасига ўралган руҳдай
Соғинч эшигини қоқади оғриқ.
Ҳеч озор етмагай заволларимдан,
Ҳеч нарса топмадим кўнглимдан ортиб.

Томирим дарёси лолазор янглиғ
Қалбинг китобидан очган саҳифа.
Кўзингдаги мунглар менинг исмимми,
Сочингдаги қорлар менга дафина...

Юлдузлар юзларин кўз-кўз қилгайдир,
Юлдузлар юрагим тагида ёнар.
Ой — Осмон бағрига чекилган имзо,
Соғинч — зумраднафас
майсадай қамар.

Сенинг бу дунёдан не хабаринг бор,
Вужуд эҳромлари қулаш пайида.
Ҳаёт тилсимлари мангу донишманд,
Исминг — умримдаги Буюк Қонда...

Баҳодир ХУДОЙБЕРГАН

ШУНДАЙ ГЎЗАЛ ТУГАСИН ЭРТАК

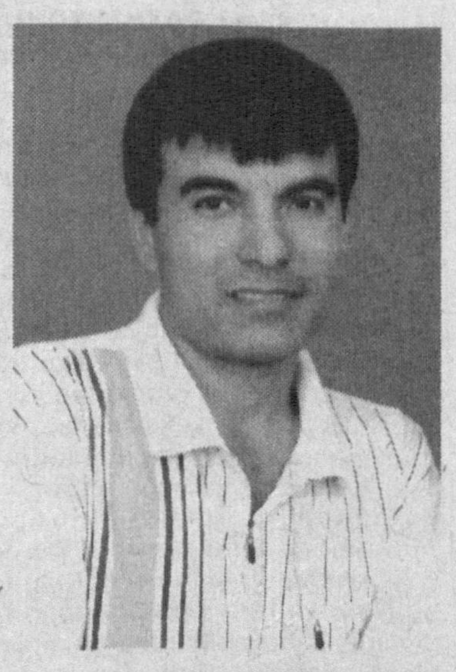

МЕН СЕНИ СЕВАМАН...

Севсам... Яна дардлар юзимга чиқар,
Жайхуннинг суви ҳам кўзимга чиқар.
Бузилиб жаҳоннинг шамойил-шакли,
Унинг акс-садоси сўзимга чиқар.
Кўнглим алланечук сархуш айёмдан,
Бир мисра шеър ўқиб Умар Ҳайёмдан,
"Лазги" ҳам мавж олса
қудратли жомдан,
Бирма-бир парилар базмга чиқар.
Оловдай шаштимдан
қайтдим мен нечун,
Сени севмайман деб
айтдим мен нечун,
Йиғласанг, қўл силтаб
кетдим мен нечун,
Аччиқ кўзёшларим бўғзимга чиқар.
Мен сени севаман! Эзилдим кўриб,
Не бўлди, сен мендан юзинг ўгириб?
Сени ғамгин куйга рақс тушириб,
Вужудим пойингга таъзимга чиқар...
Севсам дардлар яна юзимга чиқар.

ГУЛ ВА НУР

"Кўзни юмгил, кўзга айлансин кўнгил",
Отилган вулқондай, тонгги шабнамдай.
Эрисин, тош бўлган марварид ва гул
Тун билан курашган бир ёлғиз шамдай.
Парча-парча бўлсин ичингдаги муз,
Қушлар учиб келсин, очилсин куртак,
Ғозлар қўним топсин хавфу хатарсиз
Ва шундай чиройли тугасин эртак!
Фалакдан битта нур тушгунча Сенга!

КЛЕОПАТРА

Дунё чексиз экан, мўъжизалар кўп,
Тангри қудратига шак йўқ, албатта!
Мен бир дарё кўрдим, харитада йўқ,
Арбатда,
Арбатда,
Арбатда.
Бу қандай дарёдир, бу қандай уммон,
Кўксин очиб турар яхши-ёмонга.
Тушгача оқади сокин бир томон,
Тушдан кейин оқар орқа томонга.
Кемалар манзилдан адашиб кетар,
Саробдек тутруқсиз чорлайди маёқ.
"Елкан туширилсин, бас, энди етар!"
Сарбонлар кўтариб турар оқ байроқ.
Ҳар куни шу ҳолат, турфа томоша,
Турли ҳийлаларни кўриб ҳайронман.
Бораман, эрким йўқ, довонлар оша,
Кўрсам эзиламан, яна вайронман.
Яна кириб келар олам узра тун,
Келар томошани кўрмоқ учун Ой.
Яна титроқ босар, ёнар вужудим,
Ўзимни қўйишга тополмайман жой.
Бирдан,
дарё ичра вулқондек сапчир,
Маликаи жаҳон, борлиқ юраги.
Юлдузлар жой берар, осмон тўла нур,
Ҳилпираб туради оппоқ кўйлаги.
Яна қучоғига чорлайди мени,
Яна бошланади чексиз ўпичлар.
"Мен сени севаман, севаман сени!"
Бизни тўхтатолмас ҳеч қандай кучлар.
Рақсга тушамиз, қўл ушлашиб биз,
Илоҳий мусиқа келар юлдуздан.
(Парини етаклаб юрганмисиз Сиз,
Ойнинг шуъласида, сувнинг устида).

Менга шеърлар ўқир қўлларин ёйиб,
Кўзидан ёшлари тирқираб чиқар.
Минг бор лаънатлайман,
кимдайкин айб,
Бундай дард ҳар қандай мардларни йиқар.
Ва яна лабимдан келиб ўпади,
Бағрига босади, кўз ёшин артиб.
"Сенинг берган меҳринг менга етади,
Сен ҳам ташлаб кетма,
кетмагин қайтиб!
Қолган умрим яшай мен ҳам
Сен билан,
Ёлғизликка бошқа етмайди кучим.
Ҳудойим не учун синовлар берган,
Не қилган айбим-чун олмоқда ўчин?"
Кўзимга тикилар, ҳеч сўз айтолмам,
Қанотим остидан бир паноҳ кутар,
Бир сўз айтсам ортиқ,
бир сўз айтсам кам,
Кўзидан ёшлари тирқираб кетар.
Бирдан,
қотиб кулар дунё устидан,
Тинч осмон нигоҳдан
чарсиллаб синар.
Кулганча йиқилар ерга юзтубан —
Ўша кун чақалоқ аёл туғилар.
Мен сезмай қоламан
туннинг ўтганин,
Кун бўйи тунларни интиқ кутаман.
Тун — севги Ватани, дардлар Ватани,
Тонг отиб, қирғоқда ҳолсиз ётаман.
Бу қандай жодугар яхши ёмонга,
Бу қандай дарёдир яхшига ёмон.
Тушгача оқади битта томонга,
Тушдан кейин оқар тескари томон.

Ҳикоя

ОЛАТЎНЛИК

Холматнинг юрагига ғулғула тушди. У новча бўй, сочлари ўсиқ, чармкамзул кийган йигитнинг анчадан бери кузатиб турганини пайқаб қолган эди.

"Пулга эҳтиёт бўлиш керак, пулга", хаёлидан ўтказди Холмат лаш-лушларини апил-тапил йиғиштираркан. Унинг пишиқ матодан тикилган халтаси пулга тўла. Нақд тўрт юз минг сўм. Салкам олти юз кило олманинг пули бу!

Қўйлиқ бозорига ғира-шира шом қоронғуси инди. Лекин теварак ҳали гавжум. Шовқин-сурон, бақир-чақир авжида.

Холмат яна зимдан ўша ёққа кўз ташлади. Йигит ҳануз писта чаққан кўйи пиёзфурушларнинг "КаМАЗ"и ёнида безовта турарди.

Холмат тиканакдек ўсиб қолган соқол-муртини қашлаб теваракка разм солди. Бу ярамаснинг кўзини шамғалат қилиб қочиб қолиш керак.

Холмат олатўнлик. Ҳа, бу ўзининг ўригию олмаси билан машҳур қишлоқ. Олиб сотарлар ҳар куз Олатўнга ёпирилиб бориб, чорбоғ эгаларидан арзон-гаровга мева-чева ундириш пайида бўлишади. Лекин олатўнликлар ҳам анойи эмас. Осонликча уларнинг найрангига учмайди. Мева-чевани ё қимматига пуллашади, ё ўзлари машинага юклаб пойтахтга олиб келишади. Лекин қишлоқ электр станциясида қоровул бўлиб ишлайдиган Холматнинг бундай олди-сотдиларга кўп ҳам уқуви йўқ. Шу боис боғидаги мева-чеваларни олибсотарларга арзон-гаров бериб қўя қолади.

Бироқ бу мавсум режа андак ўзгарди. Холмат кенжа ўғлининг хатна тўйини қиш олдига мўлжаллаган. Аммо қўл қурмағур — юпқа, бел — ингичка. У қишлоқ кайвониларига дардини дастурхон қилди, маслаҳат сўради.

"Бинойидеккина боғингиз бор, — деди Иброҳим оқсоқол, — олибсотарларнинг сариқ чақасига кўз тикмай, мева-чевани йиғиб, ўзингиз Тошкентга боринг. Ана, сизга даромад, мулла Холмат".

Ҳамқишлоқлари Олқор полвон билан Сайфулла ҳам оқсоқолнинг гапини маъқуллашди.

"Ҳеч ғам чекманг, — деди Олқор полвон тил тагига бир чимдим нос ташлаб, — какраз бизга ҳамроҳ бўласиз. Худо хоҳласа, Сайфулла иккovимиз бу ҳафта Тошкентни кўзлаб турибмиз. Сиз ҳам тараддуд кўринг".

Холмат тараддуд кўрди, ўз боғидан чиққан олма роппа-роса икки юз эллик кило бўлди. Пойтахт сафари учун бу кам. Камига қўни-қўшниларидан олма йиғди. Сотиб келгач, пулини узишга келишишди. Ҳамсоялар андак оғринишса-да, рози бўлишди. Ниҳоят, олти юз кило юк билан йўлга отланди.

Келди, кўрди. Шаҳар деганлари шу экан — ғиж-ғиж одам...

Холмат оғир сўлиш олди. Шунинг баробарида бояги шубҳали нусха томон ошкора кўз ташлади. Йигит ҳам зимдан Холматга тикилиб турган экан. Ногоҳ кўзлари тўқнашди-ю, у дарров нигоҳини олиб қочди.

"Уҳ, ярамас, текинхўр", — хаёлан сўкинди Холмат.

Қоронғулик тобора қуюқлашмоқда. Одамлар оқими анча сийраклашиб қолган. Бозор дарвозаси ёнида уймаланиб турган оғир-енгил автоуловлар бетоқат чинқиради. Кенг кўча бўйидаги, бозор ичи-ташидаги чироқлар бирин-кетин ёна бошлади. Бироқ Холматнинг кўнгли зим-зиё. Юраги безовта.

"Агар ёлғиз бўлса, бир амаллаб тинчитаман", ўйлади у камарига осилган пичоғини пайпаслаб қўяркан.

Аслида, Холмат дўпписини осмонга отиб, қувончдан қийқирса арзийди. Ахир, унинг омади чопди. Беш кундан бери жойидан жилмаган йигирма беш қути олмаси шом олди бирваракайига "оптом" сотилди. Шерикларининг ҳоли не кечди — Худо билади.

Олқор полвон билан Сайфулло, очиқ гап, савдонинг пири бўлиб кетишган экан. Улар Тошкентга етиб келишгач, юкни Қўйлиқ бозорига туширишди. Шу орада корейс кампирнинг торгина ҳовлисидан бир ҳужрани ижрага олишди.

"Ҳали Худо билади, Тошканда қанча турамиз, — деди Олқор полвон. — Ҳарқалай, бошпанамиз бўлгани яхши-да".

Олқор полвон авлиёлик қилган экан. Чиндан ҳам икки кун бир дона ҳам олма сотишмади. Бундан Холматнинг хафсаласи пир бўлиб, тушкунликка туша бошлади. Лекин шерикларининг сиртига сув юқмасди. Афтидан, охир-оқибат кўнгилдагидек савдо бўлишига уларнинг ишончи комил эди.

"Черняевкага кетамиз, — деб қолди Олқор полвон учинчи куни эрталаб, — у ёқда олма Қўйлиқдан кўра қиммат. Икки ҳисса фойда кўрамиз".

Холмат бир сапчиб тушди. Сайфулло эса полвонни қўллаб-қувватлади.

"Тўғри, Черняевкада клиент кўп. Кетдик, Олқор ака".

"Мен ҳеч қаёққа бормайман, — деди Холмат аранг, шерикларига норизо кўз югуртираркан, — мазам йўқ. Нима бўлсам шу ерда бўлай".

Шериклари уни кўндиришга ҳаракат қилишди. Лекин Холмат оёқ тираб туриб олди.

"Бўпти, — деди Олқор полвон охири, — кейин пушаймон чекмасанг бўлди. Сен қолавер. Икки кундан сўнг учрашамиз".

Йўқ. Холмат пушаймон эмас. Қўлинг ўргулсин савдо бўлди-да, ўзиям. Фойданинг ҳам чўғи тузук. Аммо... кўзга тушган чўпдек манави ғурбатни қаранг.

Холмат билинар-билинмас титраётган қўллари билан у ёқ-бу ёғини саришталаган бўлди. Ҳануз қоққан қозиқдай турган ўғринусха томон кўз ташлади.

"Мен унга олатўнлик кимлигини кўрсатиб қўяман. Ҳув, "Зил"нинг панасига ўтиб олсам бўлди, квартирга қараб югураман. Ишқилиб, бир амаллаб кампирникига етиб олсам бўлди. Шериклар ҳам келиб қолишгандир".

Холмат атай олиб қолган бир-икки кило олмани пул солинган тўрва устига тўкди. Ҳалигина нон сотувчи боладан олиб қолган тўрт дона оби нонни ҳам тўрвага тиқиштирди. Хуллас, ўзича пул устини бекитган бўлди.

Аммо олатўнлик улгурмади. Йигит туйқус у томон юрди. Холмат сергакланди, зимдан бир қўлни биқинидаги пичоғи устига қўйди.

— Ассалому алайкум, ака, — йигит ногоҳ тавозе билан салом берди.

Холмат азбаройи шошиб қолганидан аранг, узуқ-юлуқ алик олди.

— Ва алай...

Тавба, қўрққанга қўш кўринар деганлари чин экан, манави боягина кўзига чайир, бақувват йигит бўлиб кўринганди. Ориқ-озғин ўспирин экан-ку, ёши нари борса ўн саккизда. Одоб-ахлоқи ҳам тузукка ўхшайди.

— Кечирасиз, безовта қилдим. Ака, сиз олатўнликмисиз?

— Ҳа, — деди Холмат ҳануз ҳадик-хавотир исканжасида.

— Мен ҳам шундай деб ўйладима... Лекин иккиландим, бироз сизни кузатиб турдим. Охири, сизни танидим ака, истанцияда қоровул бўлиб ишлайсиз-а, исмингиз Холмат, Холмат ака.

— Ҳа, шундай, — деб ғудранди Холмат юзи андак ёришиб, — сен мени қаердан танийсан?

Гўё кўпдан бери излаб юрган одамини учратгандай, йигитнинг юз-кўзига қувонч қалқди.

— Мен хумчалик Икром миробнинг ўғлиман. Исмим Аҳад. Сизни кўп кўрганман, ака.

— Ҳа-а, шундай дегин, — деди Холмат кулимсираб.

Унинг елкасидан тоғ ағдарилгандай бўлди. Хумча шундоққина қўшни қишлоқ. Лекин Холмат Икром деганни тузук танимайди, бир-икки у-бу давраларда кўрган, холос. Лекин манави йигитча худди қон-қариндошига йўлиққандай, хушхандон илжайиб турибди.

— Бу ерларда нима қилиб юрибсан, Аҳад? — сўради Холмат.

— Бу йил ўқишга кирдим, университетга.

— Ўҳ-ў, зўр-ку. Табриклаймиз.

— Раҳмат, лекин... — деб чайналди Аҳад, — са-ал ташвиш чиқиб қолди. Мен контрактга зўрға илашганман Холмат ака. Контракт пулини тўлаб қўйишим керак. Эртага охирги муддат. Агар тўламасам...

— Отанг... хабардорми?

— Ҳа, — деди Аҳад каловланиб. Отам билан телефонда гаплашгандим.

Унинг гоҳ ҳаяжонланиб, гоҳ хижолатланиб тушунтиришича, Аҳад отаси билан телефонда гаплашган. Отаси ҳозир иложим йўқ дебди. Лекин ўн-ўн беш кун ичида албатта пул топармиш.

"Сен унгача, — дебди отаси, — Қўйлиқ бозорига чиқиб қара. У ерда хумчалик, олатўнлик мевафурушлар кўп, бирортасидан пул олиб, контрактни тўла. Ўша одамга мен қишлоққа келгач, пулини қайтараман".

— Шунинг учун бозорга чиққандим, — деди Аҳад энтикиб, — сизни менга Худо етказди.

Олатўнликнинг дами ичига тушиб кетди. "Об-бо, ўғридан баттарига йўлиқдим-ку, қарз сўрамоқчи..."

— Ҳа, шунақа де, — аранг пўнғиллади Холмат.

— Ака, — деди Аҳад олатўнликнинг юзига босгудек яқинлашиб. — Энди ўзингиз ёрдам бериб юборасиз-да, илтимос.

Талаба шартнома суммасини айтди. Бунча пул Холматнинг тўрвасида бор эди. Лекин аллақандай хумчалик Икром деганнинг мишиқи боласига шунча ақчани ҳе йўқ, бе йўқ бериб юбораверадими?

— Энди-и, ука-а, — деб гап бошлади олатўнлик салмоқлаб.

Қўни-қўшнилардан насияга олиб келганини, улар билан дарҳол ҳисоб-китоб қилмаса бўлмаслигини айтиб талабадан юмшоққина қутулмоқчи бўлди.

— Энди-и, укам, гап бундай, — дея тағин такрорлади у томоқ қириб. Лекин томоғига ногоҳ суяк тиқилгандай жимиб қолди. Хаёлида пишитиб турган гаплари тумтарақай тарқаб кетди. Йигитча унга умид билан термулиб турарди. Афтидан у мушкулининг осон бўлишига сўзсиз ишонарди.

— Мен... мен сенинг қўлингга мунча пулни бериб юборолмайман... ҳарҳолда... ҳали ёшсан.

Аҳад Холматни астойдил қўлтиқлаб олди.

— Ака, пулни менга беришингиз шартмас. Ҳозир бизнинг ётоқхонага борамиз. Яхшилаб дам оласиз. Эртага эрталаб университет кассасига тўлаймиз.

— Йў-ў... — деди Холмат яна бир баҳона топганидан қувониб, — сен билан кетолмайман. Ҳув, сомонбозор ёнида квартирамиз бор. Шериклар Черняевкага кетган. Уларнинг хонасига қараб турибман. Мен... квартирага боришим керак.

Аҳад туйқус тўхтаб олатўнликнинг юзига тикилди.

— Ака, ўзи ёрдам беришни хоҳлайсизми, ё...

Холмат йигитчанинг нигоҳлари билан тағин тўқнашдию яна каловланди. Чунки бу нигоҳлар ҳануз ўша-ўша қувонч ва умидга лиммо-лим.

— Бўпти, — деб ғудранди Холмат, — розиман, шунга юқиниб кепсан... Лекин ҳозир квартирага бормасак бўлмайди. Сен адресингни айт, эртага эрталаб ўша жойга етиб бораман. Қолганига Худо пошшо...

— Раҳмат, ака, — деди Аҳад қувончдан ял-ял яшнаб, — ёрдам беришингизни билардик. Чунки сиз олатўнликсиз...

Талаба Холматни яна бирмунча алқаб тургач, манзилини ҳижжалаб тушунтирди, ҳатто бир парча қоғозга ёзиб-чизиб ҳам берди. Холмат ҳам ўз манзилини тушунтирган бўлди.

— Ака, сизга ишондим, — деди у, ниҳоят қуюқ-суюқ хайрлашаркан. — Эрталаб соат тўққизда сизни ўша ерда кутаман.

— Бўпти, келишдик.

Аҳад кўздан йўқолар-йўқолмас Холматнинг кўнгли буткул хира тортиб қолди. Бўшанглик қилиб, розилик бериб юборганига ўзини роса койиди.

Шериклари аллақачон қайтишган экан. Торгина ҳужра ўртасида дастурхон ясатиб қарта ўйнашарди. Дастурхон устида мева-чева, нон, ярим шиша арoқ, табака.

Холмат улар билан ҳол-аҳвол сўрашгач, ҳовлидаги кран сувида ювиниб-чайиниб қайтди. Лекин кўнглидаги хираликдан қутулолмади. Бу хиралик хумчалик талаба билан хайрлашганидаёқ унинг ичига ёпирилиб кирган эди. Ахир одам дегани ҳам шундай бўшанг бўладими? Ҳе йўқ, бе йўқ аллақандай мишиқига ваъда бериб юборди-я?! Иложи йўқ, ука, пулим ўзимга ҳозир керак, фалон нарсани олиб кетишим керак, деса, уни биров койирмиди? Хўш, энди нима бўлади? Кўр бўлиб аллақандай хумчалик талабанинг шартнома пулини тўлайди. Кейин-чи? Балки Аҳадбой ғирт ёлғон гапиргандир. Қарз қиёматга қолса-чи?

Холматнинг боши ғовлаб кетди. У ола-чалпоқ ёритилган кўча бўйлаб кампирнинг ҳовлисига қандай қайтиб келганини-ю, шериклари билан қандай ҳол-аҳвол сўрашганини ҳам билмайди. Бир-биридан ваҳимали ўйлар унинг ич-ичини ғижимлар эди.

— Холматбой, — деди Олқор полвон ёнбошлаб ётган жойидан гўштдор калласини аранг буриб, — савдони қойиллатган бўлсангиз ҳам негадир шаштингиз паст?

Сайфулло ҳам қўлидаги қартадан кўз узмай минғиллади.

— Ҳа, тўғри, негадир таъби тирриқ Холматбойнинг.

— Э, чарчадим-да, — деди Холмат паришон қўл силтаб.

У бир интилиб дастурхон устидаги шишадан арoқ қуйиб ичди. Бир бўлак яхна гўштдан газак қилди. Ичи яйраб, ўй-фикрлари бироз тиниқлашгандай бўлди.

— Олқор ака, — деди у, иккинчи гал пиёлани тўлғизаркан, — хумчалик Икром миробни танийсизми?

— Ҳа, танийман, — деб қўйди полвон қартадан кўз узмай. — Нима гап?

— Шунинг бир ўғли ўқишга кирибди.

Холмат шу орада иккинчи пиёлани узуқ-юлуқ бўшатди-ю, шом чоғи кўрган-кечирганларини бир бошидан айтиб берди. Шериклар сергакланди. Қарта ўйини тўхтади.

— Эсинг жойидами? — деди Олқор полвон Холмат томон андак сурилиб, — ростдан ҳам пулингни бердингми?

— Ваъда бердим-да.

— Ўв, — деди полвон, — сен пул топгани келдингми ё топганингни ҳавога совурганими?

Холмат пўнғиллади:

— Нега совурарканман? Қарз бу, эрта-индин отаси қайтаради.

— Об-бо, овсар-эй, — деб пиқиллаб кулди Сайфулло, — ҳали шу пайтгача ҳеч ким хумчаликдан қарзини ундириб ололмаган. Улар ғирт фирибгар. Қанча одамни лаққа тушириб кетишган.

— Ўша Икром деганнинг ўзи, — деди полвон бармоғини бигиз қилиб, — итдан бир суяк қарз. Кўринганни ганги-тиб, чув тушириб юради.

Холмат ҳузурланиб кўзларини бир зум юмди. Шерикларининг танбеҳи унга мойдек ёқиб кетди.

"Тавба, бу Икром деганлари хўб ғалати одам экан-ку. Бозорга бор, олатўнлик мевафурушларни топ, улардан пул ол, дебди-я?! Худди олатўнликларга ошириб қўйгандай. Қизиқ, нега Икром мироб бундай деди экан? Бизнинг ёрдам беришимизга шунчалар ишонганми? Ўғли-чи? Ортиқча ялиниб-ёлворгани ҳам йўқ. Шунчаки, пул беришим шартдай сўради-қўйди. Ғирт сурбет экан-ку! Мен унинг кўзларига қараб шамдай эриб ўтирибман-а! Эҳ, галварс, яхшиям шериклар кўзимни очди".

— Ўв, ухлаб қолдингизми нима бало? — Холмат Сайфуллонинг товушидан илкис кўзини очди.

— Йўғ-е... ўзим шунчаки...

— Бошингизни қотирманг, — деди Сайфулло — хаёлдан чиқариб ташланг ундай бемаъни ёрдамларни.

— Ваъда бериб қўйдим-да, — деб минғирлади Холмат.

Олқор полвон истеҳзоли илжайиб пиёлани тўлғазиб арoқ қуйди.

— Мана буни ичиб юборинг — ваъдани ювиб кетади, тамом вассалом, — деди у пиёлани узатиб.

Холмат пиёлани олдию аллақандай ташналик билан арoқни сипқориб юборди. Чиндан ҳам енгил тортгандек бўлди. Кўз ўнги жимирлаб кетди.

"Тамом. Худога шукур, қутулдим. Қандайдир мишиқини деб сарсон бўлиб юрмайман. Бунинг ҳаммаси фирибгарлик. Энди билдим. Номард хумчалик мени боплаб чув туширмоқчи бўлган. Овора бўлади. Улар шохида юрса, биз баргида чопқиллаймиз..."

Холмат сархуш ёстиққа бош қўйди. Ҳужранинг пастак шипи кўз ўнгида лоп-лоп силкинди. Яна қарта ўйнашга чоғланган шерикларининг товуши ғира-шира эшитила бошлади...

...У илкис кўзини очганида ҳануз ўша манзара эди. Олқор полвон билан Сайфулло зўр бериб қарта ўйнашарди. Ўртада тўзғин дастурхон.

— Ҳа, калла пишдими? — деб сўради Сайфулло ғимирлаб қолган Холматга кўз қирини ташлаб.

— Соат неча бўлди?

— Ўн икки.

— Вой-бў-ў, ҳали ётмадиларингми?

Шу пайт эшик ғийқиллаб қия очилди, бека кампир бош суқди.

— Эй, кто из вас Холмат?

— Мен...

— Иди, сени чақиряпти.

Кампир лип этиб кўздан йўқолди. Холмат "ким", "қаерда" деб сўрашга улгурмай, ҳовлиққанча беканинг ортидан чопқиллади. Шериклари унинг изидан таажжуб билан қараб қолишди.

Холмат кузнинг салқин эпкинидан сергак тортди. Бўй чўзиб дарвоза томон аланглади. Қия очиқ дарвозада кимнингдир шарпаси кўринди.

— Ассалому алайкум, ака.

У мулойим тавозе билан салом бериб, Холмат томон юрди.

Холмат қаршисида хумчалик талабани кўриб ҳангу манг қотди.

— Ия, Аҳад! Нима қилиб юрибсан кечаси?

— Кечирасиз, ака. Бир соатча олдин отам оғайнимнинг телефонига қўнғироқ қилиб қолди. Пул топибди. Эртага етиб келаркан. Шуни... сизга айтиб қўяй, безовта бўлманг, эртага сарсон бўлиб юрманг, демоқчи эдим.

Холмат каловланиб қолди.

— Ҳеч қиси йўқ, — дея аранг ғудранди у. — Бекор овора бўп келибсан.

Аҳад кулиб Холматнинг қўлини самимий қисди.

— Ака, ёрдам бермоқчи бўлганингиз учун сизга катта раҳмат. Ҳақиқий олатўнлик экансиз.

Холмат саросималаниб ерга қаради.

Саидвафо БОБОЕВ

Ўтган аср 60-йилларининг бошлари. Тошкент давлат (ҳозирги Миллий) университетининг ўзбек адабиёти кафедраси мудири Ғулом Каримов таклифига кўра камина — кафедра аспиранти филология факултети битирувчи курс талабалари билан адабиёт фанидан устоз бошлаган семинар машғулотларини давом эттирадиган бўлдим. Тасодифни қарангки, биринчи машғулот Ғафуров деган талабанинг маърузасини тинглашдан бошланди. Гўё шабада эсса эгилиб кетгудек нозик, бўйчан йигит минбарга оҳистагина кўтарилди. Маърузани ам тани-жисмига мос майин-мулойим овозда секингина бошлади. Мен уни овозини баландроқ кўтариб сўзлашга ундамоқчи эдим, бунга ҳожат қолмади, каттагина аудиторияни тўлдириб ўтирган талабалар жимиб, ҳамманинг кўзи минбарга қадалган эди.

ЯРИМ АСРЛИК МУЛОҚОТ

Умрингизга барака!

Маъруза Саид Аҳмад ҳикоялари хусусида эди. Ўша кезлари яқин кечмишда чеккан кулфатларини — лагер қийноқларини бир оз унутиб, нисбий эркинлик шабадаларидан илҳомланиб тўлиб-тошиб дилбар ҳикоялар битаётган адибимиз ҳақида узуқ-юлуқ гаплар айтилаётган, мен ҳам анча-мунча нарсалар қоралаган эдим. Минбардаги талабанинг ўй-мушоҳадалари, талқинлари, ифода тарзи уларнинг бирортасига ўхшамасди. Адабий асарни ҳаётнинг айни нусхаси деб тушуниш, "Ҳаётийлик ва ғоявийлик — бош мезон" шиори остида иш кўриш, адабий асардан даврга мос ғоя қидириш, асар персонажларига тирик одам, бетакрор шахс эмас, умумлашма ғоя тимсоли деб қараш, агар асар шу талабларга жавоб берса, муаллиф шаънига ҳамду санолар ёғдириш, жавоб бермаса уни ур-калтак қилиш "анъанаси" ҳали ҳам давом этарди...

Маърузачи Саид Аҳмад ҳикоялари мутолааси жараёнида кўнглида кечган туйғулар, ўй-мулоҳазаларни изҳор этарди, асар персонажларига худди тирик инсон сифатида қарар, улар билан жонли мулоқотга киришар, улар дарди-дунёсини тушуниб, мулоҳаза юритар, уларга қўшилиб гоҳ ўртанар, алам-ўкинчлар оловида қоврилар, гоҳ улар билан баҳслашарди...

Маърузани тинглаб туриб хаёлга толгандим. Танқид ҳам илм-фан, ижод. Илм-фан, ижод шахсий фикр, субъектив мулоҳазалардан бошланади-ку ахир! Шахсий фикр салмоғи, кўлами масаласи бу — бошқа гап. Ҳаммаси бирданига бўлмайди. Қолаверса, адибимизнинг ўша кезлари битган ҳикоялари ҳам, рости, салмоқли, кўламли фикрлар айтиш, хулосалар чиқариш имконини бермасди. Ҳар ҳолда, мавжуд асарлар савияси даражасида бетакрор мулоҳазаларни изҳор этишнинг ўзи ўша давр учун катта гап эди. Ўша пайт бошланган изланишлар кейинчалик "Прозанинг шоири" китоби билан интиҳосига етди.

Ўша кундан бошлаб ***талаба Ғафуров*** мен учун ёш иқтидорли ***мунаққид Иброҳим Ғафуровга*** айланди. Ўзаро дўстлигимиз бошланди. Университетни битиргунга қадар бўш вақтлари у билан соатлаб гурунглашадиган бўлдик, гоҳ университет аудиторияларида, гоҳ кўча-кўйда, гоҳ каминанинг камтарона кулбасида, гоҳ Ҳадрадаги факултет биносига яқин нашриёт чойхонасида бир пиёла чой устида соатлаб дардлашардик. Суҳбатларимиз менинг ёки унинг матбуотда янги чиққан мақоламиз ёки адабиётимизда пайдо бўлган янги ном, асарлар устида кетарди. Унинг булар хусусидаги "ўта шахсий" қарашлари мени ниҳоятда қизиқтирарди. У — талаба, мен эса аспирантлик давримиздан бошланган интиҳосиз мулоқот Иброҳимжон Ғафур Ғулом номидаги нашриётда, "Ўзбекистон адабиёти ва санъати"да, "Миллий тикланиш"да хизмат қилган кезлари узлуксиз давом этди. Боз устига, фахрланса арзигулик ноёб даврада салкам қирқ йилдан бери улфатчилик қиламиз. Бу йиллар давомида не-не савдолар тушмади бошимизга, ҳам қувончли, ҳам қайғули кунларда ҳамиша бирга бўлдик.

Иброҳимжоннинг менга кўрсатган ҳимматлари олдида бир умрга ундан қарздорман. Ғафур Ғулом номидаги нашриётда чоп этилган кўплаб китобларим унинг далдаси билан чиққан.

Иброҳимжон масъул лавозимларда ишлаган кезлари яхши ташкилотчи эканини намоён этди. Унда ўзини кўрсатиш, дабдабабозликдан асар ҳам йўқ: энг жиддий, қалтис масала-муаммоларни ҳам шовқин-суронсиз, бежанжал, беозор бир тарзда ҳал этар, мухолифи билан олишиб-тортишиб ўтирмай тиғиз вазиятни нажот томон оқилона буриб юборар эди. "Тирик сатрлар", "Адабиётимизнинг ярим асри", "Инқилоб ва ижод" китобларини нашрга тайёрлашда бунга гувоҳ бўлганман. "Инқилоб ва ижод" тўпламига тақдим этилган Ғ.Каримов билан И.Султон мақолаларида бир-бирига зид қарашлар бор эди. Бошида ҳар иккала олим ҳам ўз сўзида қатъий туриб олди, устозлардан бири ҳатто мухолифининг мақоласи шу ҳолда берилгудек бўлса, ўз ишини қайтариб олажагини айтди. Тўпловчи сифатида нима қиларимни билмай қолдим. Ниҳоят, нашриёт бош муҳаррири Иброҳимжон ташаббусни ўз қўлига олди, ик-

кала мақолани ҳам ўзи таҳрир этадиган бўлди; сих ҳам куймади, кабоб ҳам — янги таҳрирдан чиққан матнларга иккала устоз ҳам эътироз билдирмади.

Иброҳимжон "Ўзбекистон адабиёти ва санъати"да бош муҳаррир ўринбосари лавозимида ишлаган кезлари бир мақола қўлёзмасини қўлимга тутқазиб танишиб чиқишимни илтимос қилди. Мақола муаллифи шахсан мен ҳурмат қиладиган истеъдодли шоир укамиз қаламига мансуб бўлиб, у ўша кезлардаги "ошкоралик", "қайта қуриш" жазаваси таъсирида хийла жангарилик билан битилган, шахсан менинг яқин ўтмишда йўл қўйган хатоларим, муросасозликка борганим, жумладан, Ш.Рашидов асарлари ҳақида мақтов гаплар айтганим учун шаънимга маломатлар ёғдирилган эди.

Очиғи, мақола ғазабимни қўзғатди. Авзоимга қараб туриб Иброҳимжон: "Умарали ака, ўзингизни босиб олинг, ҳар ҳолда ёшингиз улуғ, катта олимсиз, устозсиз, сен-менга бормай, осойишталик билан унга жавоб қилинг, ҳар икки мақолани ҳам газетада ёнма-ён берамиз; илтимос, бу баҳс икки муаллифнинг шунчаки жанжалига айланиб кетмасин, бошқалар учун ибрат, сабоқ бўларли баҳсга айлансин", дея маслаҳат берди. Бу маслаҳат менга маъқул тушди. Иброҳимжон айтганича йўл тутдим. Шоир ва мунаққид баҳси газетада чиқди. Кўпчилик оғзига тушди, менинг жавобларим ҳатто шоир укамизга ҳам оғир ботмади.

Иброҳимжон масъул лавозимлардаги хизматлари чоғи бунақа савоб ишларни кўп қилган.

Умумтаълим мактаблари учун адабиёт фанидан янги дастур ва дарсликлар устида ишлашда, дарсликларга кирган жаҳон адабиёти намуналари матни таржимасини танлашда бошқа моҳир таржимонлар қатори Иброҳимжон билан ҳам ҳамкорлик қилганмиз; 5-синф "Адабиёт" дарслик-мажмуасидаги Конфуций ҳикматлари, айни шу китобдаги Ч.Айтматовнинг "Қиёмат" романидан олинган "Олтовлон ва еттинчи" ривояти И.Ғафуров таржимасида берилган.

Ниҳоят, Иброҳимжоннинг яна бир саховатини айтмай ўтолмайман. "Ижод сеҳри" деб номланган тўпламим учун сўзбоши тарзида ёзиб берган мақоласи қўлёзмасини ўқиб ҳайратга тушдим, очиғи, унда ўзим ҳам шу пайтга қадар билмаган, ёки эътибор бермаган ҳаётим, табиатимдаги бир талай жиҳатларни қаламга олганки, улар билан танишиб, наҳотки мен шундай одам бўлсам, деган ўйларга бордим, қолаверса, андак гурурланиб ҳам қўйдим...

Иброҳимжоннинг мунаққид сифатидаги ижодий фаолиятига келсак, Саид Аҳмад ҳақидаги юқорида тилга олинган чиқишидан "Гўзалликнинг олмос қирралари", "Лириканинг юраги", "Жозиба", "Ёнар сўз", "Юрак — аланга", "Шеърият — изланиш демак", "Ўтиш йил изҳори", "Дил эркинлиги", ниҳоят, "Хаё — халоскор" китобигача — барча-барчасида мунаққиднинг сиймоси мана мен деб туради. Ҳатто унинг хос овози энг яхши таржималарида — "Жиноят ва жазо", "Телба", "Зардушт таваллоси", "Қиёмат" каби шоҳ асарларнинг ўзбекча талқинларида, хусусан, Ф. Достоевский даҳоси кашф этган қувозоли — "полифония" қатида баралла эшитилиб туради. Даҳоларга жўровоз бўлиш бахти ҳар кимга ҳам насиб этавермайди...

Иброҳимжон ўзига замондош кўплаб мунаққидлар каби илмий-танқидий фаолиятни бадиий ижод билан қўшиб олиб боради, ҳам насрда, ҳам шеъриятда қалам тебратиб келади. Унинг XX аср иккинчи ярми Шарқ шеърияти, янги — модерн шеъриятига ҳамоҳанг тарзда яратган мансураларни теварагида адабий давраларда турли фикр-мулоҳазалар айтилди, айтилмоқда. Афсус, ҳозирча улар жиддийроқ ўрганилган, ҳаққоний баҳосини олган эмас. Мунаққиднинг ўзи эътироф этганидек, мансуралар эркин шеър жанрига жуда яқин, лекин эркин шеър эмас. Улар муаллифни ўртаган ўй, хаёл, орзу ва эришилмаган, йўқотилган нарсалар тўғрисидаги фикр оқимлари, шахсий кечинмалари, ўй-мушоҳадалари изҳоридир. Сўнгги "Хаё — халоскор" китобига кирган, муаллифнинг ўзи мансуралар, бадиалар, адабий-танқидий эсселар, суҳбат, публицистика деб тақдим этган нарсалар ифода йўсини, оҳанги, таҳлил, талқин усуллари жиҳатидан бир-бирларига ниҳоятда яқин.

Бу китобда ярқ этиб кўринган миллий танқидчилигимиз учун ибрат, сабоқ бўларли яна бир жиҳатга эътиборни тортишни истардим. Иброҳимжон адабий асарлар ва ҳодисаларга фақат мунаққид, ёзувчи-шоир эмас, айни пайтда таржимон нигоҳи орқали ёндашади, асар матнини жумлаларгина эмас, ҳар бир сўз, ҳарфлар товуши, маъно жилолари, тиниш белгиларигача — барча унсурларини кўз олдига келтириб, мушоҳада юритади. Ҳатто Навоий, Бобур, Машраб, Оллоёр, Қодирий мутолааси чоғида ҳам айни шу йўлдан боради. Мен шундай хулосага келдимки, ҳар бир мунаққид гарчи таржима билан бевосита шуғулланмаса ҳам, асар матнини таржимон нигоҳи билан ҳам ўқиш-уқишни одат қилиши зарур экан. Бусиз чин мунаққид мақомига кўтарилиш қийин. Иброҳимжон ўзи таржима қилган шоҳ асарлар ва уларнинг муаллифлари ҳақида ёзганида, назаримда, адабий танқиднинг аршига кўтарилгандек бўлади. Достоевский, Нитше, Маркес сингари даҳолар тўғрисида фақат таржимон-мунаққид Иброҳимжонгина шу тарзда баланд пардаларда ёзиши мумкин, қолаверса, у бундай улуғ сиймолар билан дил-дилдан самимий суҳбатлар, ошкора баҳс-мунозаралар олиб боришга тўла ҳақли!

Мен Иброҳимжоннинг шахсан ўзи билангина эмас, унинг жамики ёзганлари — адабий-танқидий китоблари, насрий ва шеърий асарлари, таржималарида аниқ намоён бўлган шахсияти билан ҳам узоқ йиллардан бери мулоқотда бўлиб келаётган бир сафдоши, ҳамроҳи, суҳбатдоши эканим билан фахрланаман.

Умарали НОРМАТОВ

Устоз Иззат Султон суҳбатларида бўлиш мароқли эди. У киши билан қилган мулоқотларимиздан бирида домла айтган қуйидаги гаплар ёдимда: "Шуниси қизиқки, қариган маҳалинг энг мароқли ижодий режалар келаверар экан, энг қуюқ фикрлар буткул зикрингни банд этаркан, энг гўзал ғоялар майдонга келар экан. Ва улар ёзувчини безовта қилавераркан. Биз, киночилар таъбири билан айтганда, "уходящая натура" (ўтиб кетаётган ҳодисалар)миз. Шунинг учун айтадиган гапни айтиб қолишга шошилиш керак. Ўйлайманки, менга ўхшаган — ҳам инқилобни кўрган (етти яшар эдим), ҳам шўро даврини бошдан кечирган, ҳам мустақиллик давридан завқланган кишининг ҳаётий тажрибалари келажак авлодга фойдали бўлса керак. Хотираларим у даврларни тўлиқ, бекамикўст акс эттиради, дея айта олмайман. Лекин чексиз уммонда офтоб акс этганидек, бир томчи сувда ҳам қуёш аксини кўрамиз. Ўзимни бир томчи сувдек ҳис қилиб, ўтмиш ҳақидаги мулоҳазаларимни ёзиб қолдиришга ҳаракат қилаяпман. Бу фикрларнинг яхши бир хусусияти шундан иборатки, улар бошдан кечирилган мушоҳадалардир. Киши деҳқон ёки ишчими, муаллим ёки косибми, адиб ёки сиёсий арбобми — унинг ўзи яшаб ўтган ҳаёт сўқмоқлари — даври ҳақидаги ўй-фикрлари ҳамиша қизиқиш уйғотади. Шахс тақдирида даврнинг асосий хусусиятлари сақланади".

Сиймолар

УСТОЗ САБОҚЛАРИ

Академик Иззат Султон тўқсонни қоралаб, юз билан юзлашишга чоғланганди. Ўн кам юз! Айтишга осон. Шундай табаррук ёшга етишнинг ўзи бўладими. Ортингда салмоқли ижодий ва ҳаётий тажрибалар қолса босган изларинг бенаф ва бесамар кечмаганлигини ҳис қиласан, киши. "Алишер Навоий", "Имон", "Номаълум киши", "Кўрмайин босдим тиконни", "Донишманднинг ёшлиги", "Қақнус", "Янги одамлар", "Ойдин кеча асирлигида", "Истеҳком" сингари драмалар, "Навоийнинг қалб дафтари", "Адабиёт назарияси", "Драма — адабий тур сифатида" каби фундаментал тадқиқотлар, "Буюк Алишер", "Шоир қалби", "Фидойи" номли кино асарлари, беш юзга яқин илмий-назарий мақолалар, ўзбек адабиёти тарихи ва назариясига оид ўндан зиёд монографиялар, тадқиқотлар... Сонда ҳам, сифатда ҳам бор асарлар. Улар Иззат Султон номини Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода, Миртемир, Зулфия, Асқад Мухтор сингари кўркам ва файзли силсила қаторига қўшади.

1990 йил бошида "Литературная газета" саҳифаларида Брейгелнинг машҳур бир сурати босилганди. Унда тўп-тўп басир оломон акс этган. Хусусан, йўқликдан чиқиб, номаълумлик сари гарангсиб бораётган, икки кўзи басир, нимадандир иймангaнча мийиғида жилмайиб кетаётган одамлар тўдаси ифодаланган эди суратда. Улар бир-бирларининг қўлидан тутмоқчи бўлишади-ю, лекин қўллари етишолмайди. Кимдир қоқилиб, йиқилаётиб, кимнингдир чимчилоғидан ёхуд бошмалдоғидан тутиб қолишга интилади. Одамлар қўрқув ва таҳликада. Қаёқдан келиб, қаёқларга кетишаяпти? Юз ифодасидан ҳеч нарсани англаб бўлмайди. Ифода мавҳум. Уймалашган оломоннинг боши ҳам, охири ҳам кўринмайди. Энг қизиғи, ўша йиқилаётган, қоқилаётган, мункиб кетаётган одамларнинг лабида ним табассум акс этган. Бу табассум истеҳзоми, мамнунликми, ёхуд қаноатми, ўтган умрдан норозиликми ёки шукроналикми? Бу оломон тасвири рамзий, шўро одамлари қисматига бир ишора.

Дарҳақиқат, собиқ шўро даврида ижодкор ўзлигидан тонмаслиги, ўзилигини сақлаб қолиши жуда қийин эди. Шу боис, ўша давр сўз санъаткорларининг ҳаёти ва ижодий фаолияти том маънода фидойиликнинг юксак намунаси, дегинг келади. Негаки, ўша замонда чинакам сўз санъати дурдоналари, кўркам бадиият ёнида мафкуралашган адабиёт вужудга келган, замонасозлик, коммунистик мафкурага ялтоқилик авж олган эди.

1998 йил 25 феврал куни адабиётшунос Тўхта Бобоевнинг "Олий ўқув юртларида ўзбек шеърияти поэтикаси асосларини ўрганиш" мавзуида педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ҳимояси бўлди. Расмий оппонентлар чиқишларидан кейин норасмий оппонентларга ҳамда илмий кенгаш аъзоларидан истаганларга сўз берилди. Илмий кенгаш раиси, академик Иззат Султон сўзга чиқиб, шундай деганди: "Ҳозир бир нарса эсимга тушди: бундан йигирма йилча бурун, шоир Ҳабибий билан Самарқандга қандайдир бир тадбир ўтказгани бордик. Машинада бирга кетдик, Полшадан келган ёш ёзувчи ҳам бор. Домла Ҳабибийни у кишига таништирдим. Полшалик адиб: "Ҳаммангиз шоир экансизлар. Ичингизда шеър ёзмаган, шоир бўлмаган одам йўқ ҳисоби. Шунинг учун Полшага борганда "Шоирлар юрти" деган китоб чиқараман", деди. Шарқ шеърий маданиятидан у шунчалик таъсирланган экан. Шунда, домла Ҳабибий чиройли бир лутф қилди: "Совет даврида шеъриятни халққа яқинлаштириш учун поэзиянинг савиясини туширдик. Эндиликда халқимизни поэзиямиз савиясига кўтаришимиз лозим". Дарҳақиқат, бу борада арузни, классик адабиётимиз хусусиятларини ўрганиш катта аҳамиятга эга. Олдимизда катта вазифалар турибди. Халқимиз онги, савиясини буюк меросимиз даражасига кўтаришимиз керак...".

Нафақат шеъриятни, балки XX аср адиблари ижодини, асарларини, дунёқарашидаги ўзгариш ва эврилишларни, ҳукмрон коммунистик мафкуранинг ижодкорларга таъсирини ўрганишдек масъул вазифа ҳам бор. Яна: шўро даври ўзбек адабиётида, тун оғушида тонглар туғилганидек, замонасоз асарлар билан боқий санъат асарлари ҳам ёнма-ён яшаб келганлигини, адабий жараённинг ўзига хос, бетакрор хусусиятларини ўрганиш, қонуниятларини очиш вазифалари ҳам мавжуд.

Иззат Султон ижодий фаолияти ана шу ўзгаришлар жараёнида кечди. Хусусан, олим ва адиб дунёқарашидаги эврилишлар билан баробар гўзал санъат асарларининг яратилиши сабабларини кузатиш адабиётшунослар олдидаги муҳим вазифалардир. Иззат Султон эстетикасида реализм концепциясини ўрганиш алоҳида диққат-эътиборга молик. Алишер Навоий ижоди ва мумтоз адабиётимиз фалсафаси И.Султон талқинида, адиб ва олим назарий тафаккуридаги умуммуштарак хусусиятлар, бадиий-эстетик принциплар, тарихий меросни илмий ва бадиий ўзлаштириш ҳамда ўрганиш тамойиллари, хусусан, И.Султон ижодида кино, театр ва драма назарияларининг муштарак ҳамда ўзига хос хусусиятлари сингари бир қанча масалалар ўз тадқиқотчиларини кутаётир. Нафақат И.Султон ижоди мисолида, балки умуман, XX аср ўзбек адибларининг бадиий изланишлари асосида ҳаётни, воқеликни эстетик ўзлаштириш спецификаси билан боғлиқ образли тафаккур типлари, ижтимоий-фалсафий, бадиий тафаккур кўринишлари, унинг юз йил мобайнидаги динамикаси, эволюцияси, турғунлик ҳолатлари адабиётшунослар эътиборидан четда қолиб келяпти. Ваҳоланки, адабий матн нафақат яхлит бадиий бутунлик, шу билан бирга, асарнинг юзага келиш тарихини намоён этувчи гўзаллик ҳодисаси ҳамдир. У ижодкор туйғулари ва дунёқарашининг маълум шаклга кирган кўринишидир.

Драматург учун ижодий жараённинг яна бир нозик жиҳати бор. Драманинг ўқувчи-китобхон томонидан қай тариқа идрок этилишидан ташқари, саҳна талқинлари, томошабин муносабати сингари муштарак жиҳатларни эътибордан соқит қилиб бўлмайди. Кўринадики, ушбу омилларни уйғунликда ўрганиш драматург дунёсига киришга, бадиий маҳоратининг ўзига хос хусусиятларини билишга ёрдам беради. Драмага хос образли тафаккурнинг китобхон ва томошабин томонидан қай йўсинда идрок этилиши санъаткор маҳоратини белгилашда муҳим ўрин тутади. Китобхон, актёр, режиссёр ва томошабиннинг тасаввури ва баҳси орқали яхлитлик касб этган таассуротни драманинг бадиий-эстетик савиясини ҳам, драматург маҳоратини ҳам кўрсатувчи кўзгу дейиш мумкин.

Бадиий ғоялар психологиясини, яъни муайян асарнинг туғилиш жараёнини ўрганиш нафақат санъаткорнинг фикрлаш тарзини, шунингдек, унинг ўша даврдаги дунёқараши билан узвий алоқадорликда намоён бўлган образли тафаккур маданиятини ҳам ойдинлаштириш демакдир. Аҳамиятсиздек кўринган у ёки бу деталнинг санъаткор онги, нигоҳи, назари туфайли ёқут мисоли нур таратиш жараёнларини кузатиш завқ-сурур бағишлайди. Иззат Султон поэтикасида шундай бадиий воситалар борки, улар митти, жузъийдек туюлиши мумкин. Лекин уларнинг адабий матндаги бадиий самараси жиддий, юракларни ларзага солиб юборади.

Иззат Султон драмаларидаги бадиий воситалар оддий ва самимий, дарров кўзга ташланавермайди. Улар маънавий-интеллектуал тайёргарлиги бор китобхон ва томошабинга, тадқиқотчига дарров кўринади. Бунинг боиси битта. У ҳам бўлса, мазкур ижод тарихининг илдизлари ҳаёт чашмаларидан сув ичган, воқелик бағрига яширинган. Ёзувчи қўлига қалам тутқазган, илҳомлантирган, кўнглига яширинган у ёки бу ниятнинг бадиий ғояга айланишига турткi берган фактлар, ҳолатлар, воқеа-ҳодисалар ана шу булоқлардан баҳра олган.

Адибни асар ёзишга даъват этган факт-маълумотлар, воқеа-ҳодисалар драмаларга кўчиб ўтгач, оддийлигича қолмайди, улар жонланади. Муайян образлар, ғоявий йўналишлар, деталлар оғушида — санъатдаги янгиланган бадиий ҳаётини бошлайди.

И.Султон ижодий лабораториясига дахлдор мазкур масалалар ҳам тадқиқотчилар эътиборидан четда қолиб келаётир. Реал ҳаёт билан бадиий асар воқеалари ўртасидаги қиёс, ёзувчи асарларидаги табиийлик ҳамда ғайритабиийлик, томошабин ва ўқувчини унчалик ишонтирмайдиган жиҳатлар ва аксинча, ишонтириш, ҳайратга солиш хусусиятларига кўра кўнгилларни забт этган бадиият сеҳри бизни И.Султон поэтикасини ўрганиш сари йўналтиради.

Нўъмон РАҲИМЖОНОВ,
филология фанлари доктори

Тадқиқот, ахборот

Адабиётда ҳар бир маҳоратли ёзувчи, шоир ўз услубига эга бўлади. Ёзувчининг услуби, бу аввало, унинг ўзига хослиги, тасвир маданияти, "ўз мени" ва ҳаётни теран англаши билан боғлиқ бўлган ҳодиса. Машҳур адабиёт назариётчиси Л.И.Тимофеев таъкидлаганидек, қисса жанридаги асарда қиссанавис образини ҳеч қачон ёзувчи шахсияти билан аралаштириб юбормаслик керак. Зеро, бадиий сўз индивидуаллиги муайян характерни ифодалаш воситаси вазифасини бажаради.

БАДИИЙ ҲАҚИҚАТ ЙЎЛИ

Услубда муаллифнинг ижодий имконияти, қобилияти намоён бўлади. Айни пайтда, услуб ёзувчи маҳоратини ҳам белгилайдиган мезондир. Бу, ўз навбатида, қиссанавис образининг эркин чиқишини таъминлайди. Гап шундаки, қиссанавис образини ёзувчи атай яратмайди, балки бу образ ўз-ўзидан яралади. Лекин унинг қандай чиқиши ёзувчи маҳоратига ва унинг ўзлигини қандай намоён этишига боғлиқ. Шу жиҳатдан у мутлақо алоҳида образ бўлиб, асар таркибидаги образ ва персонажлардан тубдан фарқ қилади. Атоқли адабиётшунос М.Бахтин ёзганидек, агар ушбу образ ҳаққоний бўлса, тингловчи-китобхонга асарни тўла ва теран тушунишга ёрдам беради.

Ёзувчи қаламга олаётган мавзуни атрофлича таҳлил қиларкан, ҳар бир образни шакллантириш учун бадиий маҳоратини ишга солади. Айни пайтда, асардаги ҳар бир воқеа, тасвир, характер ёзувчи дунёқарашидан далолат бериб туради.

Таниқли адиб Хайриддин Султонов қиссаларида ёзувчи дунёқараши ва қиссанавис образи ўзига хос намоён бўлган. Ёзувчи ҳаётдан олган таассуротлари ва сабоқларини қайта идрок этиб, образли тафаккур чиғиридан ўтказган. Айниқса, унинг "Кўнгил озодадир" асари замонавий ўзбек қиссачилигида алоҳида ўрин тутади. Қиссада меҳр-оқибат ва ёвузлик ўртасидаги муросасиз кураш тасвирланган. Ёзувчи ўз қаҳрамонининг руҳий дунёсини теран очиб берган, шу боис унинг қиёфаси китобхон кўз ўнгида яққол гавдаланади.

"Ярим тунга қадар равонда ўлтирардим, ўпкам тутун ҳидига тўларди, димоғим ачишиб "Зарбулмасал" ўқирдим ва қор тушгунча оёғимга этик сотиб олишимгаю қонимга ташна қилган диссертацияни ёзиб тугатишимга негадир қаттиқ ишонар эдим. Гарчи бундоқ хомхаёллар билан шу равонда ўзимни алдаб неча кузу неча баҳорни бесамар ўтказиб юборган бўлсам-да, бари бир бу сафар ишончим комилдек туюларди. Дейдиларки, илон-чаёнларни ўрганаётган одам, охир-оқибат шу газандаларга ҳам меҳр қўйиб қолар экан. Шунданмикан ёки ёш умримни бағишлаб ўлтирганим учунми, қай бир замонларда яшаб ўтган Муҳаммад Шариф Гулханий деган риндна-фас бир одам ҳам энди менга отамдек азиз бўлиб қолган, узун, совуқ кечаларда уч хонали бўм-бўш ижара уйда ёлғизлик нимадир — билмас эдим."

Бу парчадагидек, асарда муаллиф покиза туйғулар билан яшаётган навқирон кўнгилнинг кечинмаларини, ўйларини шу қадар меҳр билан самимий баён этадики, беихтиёр адабий қаҳрамоннинг яқин кишисига айланамиз. Айни пайтда, китобхонда қисса қаҳрамони тадқиқот олиб бораётган "Зарбулмасал" асарига, унинг муаллифига ҳам меҳр ва эътибор ортади. Бу эса, қиссанависнинг ўзига хос дунёқараши ҳамда оригинал услуби ва бадиий маҳоратининг таъсиридандир.

Ёзувчи маҳоратининг яна бир қирраси қиссада Гулханий яшаган замон ва шўро даврининг ўзаро бадиий қиёслашларидан чиқарилган хулосаларда ҳам кўринади. Қиссада шўролар даврининг зўравонлик сиёсати моҳирона очиб берилади. Муаллиф бир-биридан олис икки давр кишиларини учраштиради. Гарчи бу ишониш қийин бўлган ҳолат эса-да, ёзувчи буни шартли тарзда бадиий ҳақиқатга айлантиради. Бу қиссанависнинг адабий-бадиий мақсадини рўёбга чиқаришга хизмат қилувчи мажозий талқиндир: "Мавлоно Гулханий, мени маъзур тутинг-у, лекин андиша деган нарсани сиздан анқонинг уруғига ҳам топиб бўлмайди. Коинот гултожи ва сарвари бўлмиш инсони шарифни аллақайдаги исқирт қушларга мазах қилдириб қўйганингиз учун ҳам ҳар не жазога мустаҳиқсиз. Сизнинг бахтингиз шундаки, тўқсон саккиз фоиз саводсизлик замонида ялло қилиб ўтиб кетгансиз — гулхан ёнида туршак шимиб, қуш ўйнатиб, байту ғазал битиб! Эҳ, мавлоно Гулханий, биз билан замондош бўлганингизда эди, ҳолингиз не кечарди — мен тасаввур қилолмайман, қўлимдан келмайди. Ҳар қалай, шуни аниқ биламанки, охир-оқибат "Зарбулмасал" ҳам чала қолиб, тириклайин рўян кавламоққа равона бўлур эдингиз. "Бирпасликка йўлиқди, бечора", дер эдик сўнг ортингиздан бош чайқаб. Мабодо, умр вафо қилиб, "Зарбулмасал"ни битирган чоғингизда ҳам, аҳволингизга маймуну нажжорлар йиғларди".

Ёзувчи адабий қаҳрамон тилида Гулханийга мурожаат қила туриб, ўша йилларнинг ижтимоий ҳаёти иллатларини фош этади. Маълумки, қисса қай даражада субъектив бўлмасин, биографик хроникал характер касб этади. Ёзувчининг: "...биз билан замондош бўлганингизда эди, ҳолингиз..." бундан-да баттар бўларди дея таъкидлашида ўз даври зиддиятларига ишора аниқ. Агар қиссага давр нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, бир ёқлама хулоса чиқарган бўламиз. Қиссада фақат муайян давр фожеалари баён этилаётгани йўқ. Ёзувчи асарида барча замонлар иллати — маънавий қашшоқлик фожеаларини ҳам очиб берганки, бу китобхон эътиборидан четда қолмайди. Ушбу жиҳат қиссада Шодиёр образи билан боғланиб келади. Шодиёр ўзига тўқ оиладан, отаси бадавлат мансабдор шахс.

"Тўлатўп бўлди, сўроқ-тергов бошланди. Қундуз умр бўйи бирор одамга, одам нима, ҳатто чумолига ҳам озорни раво кўрган эмас эди, фавқулодда фожиасидан ҳам бирор кишига айтарли зиён-заҳмат етмади. Ёстиғи остидан чиққан икки энли хатга бир оғизгина қилиб: "Чарчадим" деб ёзиб қолдирган экан. Мен ҳам эл қатори сўроқ бердим. Кўп гапни қудуқ бўлиб ичимга ютдим. Билардимки, энди уларнинг ҳеч бири Қундузга шараф келтирмагай. Даъво-жанжал йўқ, гувоҳ-исбот йўқ, терговлар тугади. Енгил-елпи ҳайфсанлар, кўз ёшлари, дафн, ҳаёт абадияти... Яна ёлғон, айтяпман, тергов тугагани йўқ. Токи мен тирик эканман, у давом этмоғи муқаррар, муҳтарам Муҳаммад Шариф. Ўзимни ҳаргиз кечиролмайман: ўшанда Қундузнинг сабр косаси тўлган экан-у, мен сўнгги томчи бўлган эканман".

Шу ўринда биз адабий қаҳрамоннинг ички дунёсини кашф этамиз: Ғулом Қундузнинг бошидан кечирган савдони яхши биларди, лекин уларнинг ҳеч бири, унинг ўзи айтганидек, унга шараф келтирмайди. Қиссанинг бундай ўринларида биз бефарқ кишилар тўдасини кўргандай бўламиз. Бироқ шунга қарамай улар орасида Ғуломга ўхшаган дунёга теран нигоҳ билан қарайдиган бедор кишилар борлигини унутмаслигимиз керак. У Қундузнинг ўлими учун ҳали "тергов тугагани йўқ" дер экан, бунда теран ҳақиқат бор. "Тергов тугагани йўқ" — бу муаллиф ўртага қўйган бош масала. Ва, айни пайтда, ёзувчининг ижтимоий ҳаётдаги ўрни, мавқеини кўрсатадиган етакчи жиҳат, бадиий ҳақиқатга элтувчи йўл.

Абдуҳамид ХОЛМУРОДОВ,
филология фанлари номзоди

"ҚАДИМИЙЛИГИНИ САҚЛАГАН ЗАМОНАВИЙ ЮРТ..."

Воронеж гастрол-концерт бирлашмасининг "Держава" казак қўшиқлари ансамбли ва Н.Жиганов номидаги Қозон давлат консерваторияси "Татарика" ансамблининг концертлари юртимизда муваффақият билан ўтди.

— Биз бундай самимий учрашувни кутмагандик, — деди ҳаяжон билан Қозон ансамбли раҳбари Рустам Рахматуллин. —

Мусиқа мактабларидаги турли тадбирларда бўлдик. Ўзбек Миллий академик театри ва Алишер Навоий номидаги театр саҳналарида концертлар бердик. Ҳамма жойда бизни қизғин кутиб олишди, ранг-баранг репертуаримиз маъқул бўлди. Лекин, афсуски, ўзбекча куй-қўшиқларимиз йўқ эди. Кейинги сафар анъанавий, соф халқона мусиқаларингиздан, албатта, ижро этамиз. Биз Россиянинг қайси бурчагида бўлмайлик, юртингиз, Тошкент шаҳри ҳақида фақат яхши сўзлар эшитгандик. Ҳақиқатан ҳам сизлардаги меҳмондўстликка, самимийликка бугун ўзимиз ҳам гувоҳмиз. Томошабинларингиздаги профессионал зийракликдан хурсандмиз.

— Бу йилги гастролларингиз Тошкентда якунланаётганидан мамнун бўлсангиз керак, албатта.

— Очиғи, бу ерга ёзда келишни, ўзбек ҳамкасбларимиз билан кўпроқ мулоқотда бўлишни, татар заминида уларни кўришни истардим. Сизнинг мусиқа санъатингиз ниҳоятда ўзига хос бўлиб, бугун дунёнинг ҳамма бурчакларида янграяпти. Ёшларингизнинг асл халқ мусиқаси манбаларига кўпроқ интилаётгани менга жуда ёқди, бизнинг мамлакатимизда ҳам худди шундай ҳолат бошланган. Оркестримизда ўзбек чолғулари янграса дейман. 2001 йил Тошкентда ўтган халқ чолғулари ва ансамбллари фестивалида бизга совға қилинган ўзбек чолғу асбоблари ўқув юртимиз музейида турибди. Ишонаманки, бу чолғулар овози Қозонда ҳам янграб, татар тингловчиларига ўзбек оҳангларини таништиради.

"Держава" ансамблининг директори, Россияда хизмат кўрсатган артист, якка ижрочи Сергей Золотарев ўз таассуротлари ҳақида шундай деди:

— Ўзбекистонда иккинчи бор бўлишим, дастлаб бу ерга 25 йил олдин келганман. Қанча сувлар оқиб ўтди. Ўша вақтда ҳам юртингиз биз учун эртак эди. Ҳозир эса тушга ҳам кирмайдиган ўзгаришларни кўриб, ҳайратда қолдим. Қадимийлигини сақлаб қолган замонавий юрт. Бу ерда ҳаммаси ҳайратланарли. Ҳайрон қолганимиз шундаки, қиш кирганига қарамай, кўчалардаги йўлаклар ямяшил. Табиатингиз, заминингиз ва одамларингиз шунчалик иссиқ ва бағрикенгки, уларнинг барини — гулларни ва яшиллик оламини кўриб солистларимиз жуда хурсанд бўлдилар. Бизда ҳаммаёқ оппоқ қор, бу ерда эса — баҳор. Шундай юртда яшаш учун жонни фидо қилса арзийди.

— Сергей, шундай гастроллар сизларга, сизнинг фаолиятингизга нима беради?

— Гастролларсиз ҳаёт санъаткор учун ҳавосиз ҳаёт... Маданий алоқаларда гап кўп. Воронеж рус хорида ишлаганимда Қарши шаҳрида бўлган эдик. Кейин сизларнинг ҳаваскор артистларингиз бизнинг юртда концерт беришди. Ўшанда "Ўзбекистонда халқ ичидан чиққан ҳаваскорлар шундай ишлашса, профессионаллар қандай ишлашини тасаввур қилиш мумкин", деб ҳазиллашгандик. Халқингиз жуда истеъдодли. Янги йилда воронежликлар ўзбек маданияти, санъати билан янада кўпроқ учрашишга мушарраф бўладилар, деган умиддаман.

* * *

Шунингдек, машҳур балерина Эллен Дешарра ҳам юртимизнинг етакчи балет солистлари билан биргаликда Петр Чайковскийнинг "Оққуш кўли" балетида ўз маҳоратини намойиш этди. Томошадан сўнг у билан суҳбатлашишга муваффақ бўлдик.

— Сафарларингиз ҳақида гапириб берсангиз.

— Ўзбекистонга тўртинчи марта келишим. Ўзбек тупроғидаги премерам Адан "Жизел" балетида бўлган эди. Кўп мамлакатларда бўлганман, лекин ўзбек томошабинига етадигани йўқ. Шунинг учун ҳам бу саҳнада чиқиш мен учун шараф. Асосийси — саҳна, оркестр ва яхши портнёрлар. Тошкентда дўстларим жуда кўп ва улар билан бўладиган учрашувни ҳамиша орзиқиб кутаман. Бу ерда мен рақс мактабининг бетакрор сирларини ўтайман.

— Ёш санъаткорларимиз ҳақида фикрингиз қандай?

— Очиғини айтсам сизларнинг педагогларингизга исталган хореография мактаби ҳавас қилса арзийди. Театрларингиз жаҳон андозалари даражасида. Энг муҳими, педагоглар ўз билим ва тажрибаларини жон диллари билан ёшларга ўргатадилар. Мен Замира Давлатмуродова ва Виталий Василевдек рақс усталаридан миннатдорман.

— Бизнинг ёш солистларимиз ҳам тез-тез Японияда бўлиб, спектаклларда қатнашиб турадилар.

— Улар Токиода жойлашган балет мактабига борадилар. Бир сафар улар билан "Пахита" балетида рақс тушганман. Солистларингизни япон томошабинлари севадилар, улар у ерда маҳорат дарсларини ҳам ўтадилар.

Шу ўринда япон ёшлари ҳақида ҳам икки оғиз гапирмоқчи эдим. Япон болалари рақсга, хусусан, балетга икки ёшдан қатнайдилар, беш ёшларидан бемалол оёқ учида турадиган бўладилар. Эҳтимол, бу жуда эртадир, лекин японлар ўзи шунақа халқ, ҳамма нарсани йўргакдаёқ бошлашга ҳаракат қиладилар. Ўзимга келсак, Москва мусиқа театрида ва Токиодаги Маки-Асани балет труппасида ишлайман. Шунингдек, Япония халқаро балет академиясининг бадиий директориман, япон телевидениесининг биринчи каналида ишлаганман.

— Устозингиз Виталий Василевнинг юбилейини ўтказиб кетар экансиз-да...

— 50 йил оёқ учида юриш жуда катта жасорат. Мен унга биринчи навбатда соғлик тилайман. Истеъдодли шогирдлари кўпайишига тилакдошман.

Ҳалигача Самарқанд ва Бухорони кўрмаганимдан афсусдаман. Эҳтимол, навбатдаги келишимда бу эртакнамо шаҳарларни кўриш насиб этар. Ҳозирча ҳар кунги ишлар — репетициялар, спектакллар, дам олиш ва яна рақс тушиш давом этмоқда.

Флора ФАХРУТДИНОВА

Суратда: *Ўзбекистон халқ артистлари Виталий Васильев, Иброҳим Юсупов ва япониялик балерина Эллен Дешарра.*

Рассом Василий Михайлович Лисов асарлари республика ва халқаро кўргазмаларда мунтазам намойиш этиб келинади. Кўпгина асарлари юртимизнинг турли музейлари коллекциялари учун сотиб олинган, чет элларда ҳам рассом асарларининг ихлосмандлари оз эмас.

НАТЮРМОРТ УСТАСИ

В.Лисов мойбўёқли рангтасвир, пастел, сангин, панда каби турли техникаларда ишлайди, асос сифатида холст, қоғоз, картон, оргалитдан фойдаланади. Мавзу ва сюжет доираси ниҳоятда кенг. "Мен учун санъатда асосий нарса шунчаки лоқайд кузатувчи бўлиб қолмаслик, — дейди Василий Михайлович. — Санъатга хизмат қилишни юрак амри билан ҳар куни бетиним изланиш деб тушунаман. Бизни ўраб турган борлиқ, одамлар, табиат рассом ижоди учун тайёр манба".

Рассомнинг илк муваффақиятли ишларидан бири "Қайиқчалар" ёки "Чилонзорда баҳор" жанрли асаридир. Унда сувга қоғоз қайиқчалар оқизаётган бир гуруҳ болалар тасвирланган. Полотнодан хуш кайфият иси уфуриб туради. Шу тариқа Лисовнинг болалар мавзуда яратган бир туркум график ва рангтасвир портретлари пайдо бўлди. Икки юзга яқин бу асарлар ичида ўзи 25 йил давомида расм ва рангтасвир тўгарагини бошқарган Хлебушкина номидаги болалар уйи тарбияланувчиларига бағишланганлари кўпчиликни ташкил этади. Унинг ўзбек деҳқонлари акс эттирилган портретлари ҳаётийлиги билан ажралиб туради. Турғун қуюқ ранглар бу оддий, содда одамлардаги хотиржамликни, ер тафтини акс эттиради. Ҳар бир портретида ўша одамнинг характеридаги асосий нуқтани бўрттириб кўрсатишга ҳаракат қилади.

В.Лисовнинг пейзажларида умумлашма хусусиятлар, гўзаллик ва яхшиликнинг идеал кўринишлари кўзга ташланади. Бунга "Оқ қайинли ўрмон", "Эски тол", "Баҳорги манзара", "Шаҳрисабзда баҳор", "Куз", "Тошкентда куз", "Ёмғирли кун", "Истироҳат боғида" каби асарларини мисол қилиш мумкин. Манзара ишларида ноёб архитектура ёдгорликлари ҳам уйғун тасвирланади. Рассомнинг манзара йўналишидаги ишларига улуғ мусаввир Ўрол Тансиқбоев билан танишлиги жиддий таъсир қилди. "Сариқ Челак кўли", "Арслонбоб", "Қишки Оқтош", "Тоғолди", "Қишлоқ ва водий" асарларида бу таъсир яққол сезилади.

Санъатимиз фидойилари

Серқирра ижодкорни кундалик турмуш манзаралари ҳам қизиқтиради. Унинг "Қовун бозори. Чорсу", "Маҳалламиз фахрийлари" суратларида кундалик турмуш жараёни акс этган бўлса-да, ранглар уйғунлигида ҳаёт жараёнининг абадийлиги ғояси илгари сурилади.

Бироқ В.Лисов рангтасвирчи сифатида асосий кучни натюрморт жанрига қаратади ва том маънода бу йўналишнинг устасига айланади. Устанинг натюрмортлари ҳаётийлиги, деталлардаги жиддий тасвир чизиқлари, ранглар хилма-хиллиги, ҳаққонийлиги ҳамда композицион тугаллиги билан диққатни тортади. Ўзаро маҳкам боғланган предметли шакллар бир ритмдаги оҳангни эслатади. Ҳар бир натюрморт бир нафас билан яратилгандек таассурот туғдиради.

Рассомнинг кўплаб натюрмортларида турли кўринишдаги кактуслар муҳрланган. Ўзининг айтишича, элликдан ортиқ суратлари ана шу ўсимлик билан боғлиқ. Ўзбекнинг сахий тупроғида етилган турфа ранг мевалар ҳам рассом натюрмортларининг асосий қисмини ташкил этади. "Шафтолилар", "Беҳили натюрморт", "Бухоро қовуни", "Анорлар", "Анор ва кўза", "Ҳусайни", "Каттақўрғон", "Пушти тоифи"... У кўпроқ узум, анор, олма иштирокида асарлар яратган.

В.Лисовнинг "Усталар" туркумидаги натюрмортлари алоҳида эътиборни тортади. Уларнинг характерли хусусияти шундаки, образли ранг ва пластик ифодавийлик кўп ҳолларда чуқур фалсафий мазмунни ифода этади. Ўзига хослиги эса, сиз уларда устанинг портретини кўрмаслигингизда. Асарда фақат хона, иш столи, асбоб-ускуналар ва тайёр маҳсулотлар тасвирланган бўлади. "Устахона", "Уста Усмон Зуфаров устахонасида", "Эски темирчилик маскани", "Ўйинчоқли натюрморт", "Ёғоч ўймакорлиги", "Эски қумғонлар", "Ҳайкалтарош устахонасида" каби ўнлаб асарлари шу усулда ишланган.

"Қишлоқ ўқитувчисининг уйида" натюрмортида фақат уй жиҳозлари тасвирланган. Лекин улар шу ерда яшовчи одамнинг характери ва қизиқишлари ҳақида кўп нарсаларни "сўзлайди". "Ҳеч ким, ҳеч нарса унутилмайди" мемориал натюрморти ҳам ўзига хос ишланган. Асар Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларига бағишланган.

Василий Михайлович ижодининг яна бир йўналиши ёғоч ўймакорлиги билан боғлиқ. Ўзининг таъбири билан айтганда, ана шу "хобби"си туфайли яралган кўплаб чўмичлар, қошиқлар, тагликлар, безакдор ишланган буржлар тасвирларини бемалол санъат асарлари дейиш мумкин. "Ёғоч ўймакорлиги билан шуғулланганимда, — дейди В.Лисов, — руҳан дам оламан, навбатдаги рангтасвир ишимни хаёлан яратаман".

Уста рассом адабиётни, шеъриятни севади. Сервантеснинг "Дон Кихот" асари унинг энг севимли китобларидан бири. Есениннинг шеърларини такрор-такрор ўқишдан зерикмайди. Василий Михайловичдаги рангтасвирга бўлган чексиз муҳаббат қизи Таняга ўтган, набираси Катя ҳам рассомликка қизиқади. Ҳозир у Миллий рассомлик ва дизайн институтида таҳсил олмоқда.

В.Лисовнинг ўзи ҳамон ижод билан банд. Ўтган йили 80 ёшлигини нишонлаган Василий Михайлович Лисов натюрморт жанрида яратган асарлари учун Бадиий академиянинг олтин медали ва дипломи билан тақдирланди. Бу мукофот ижодкорни янги ишлар сари илҳомлантирди.

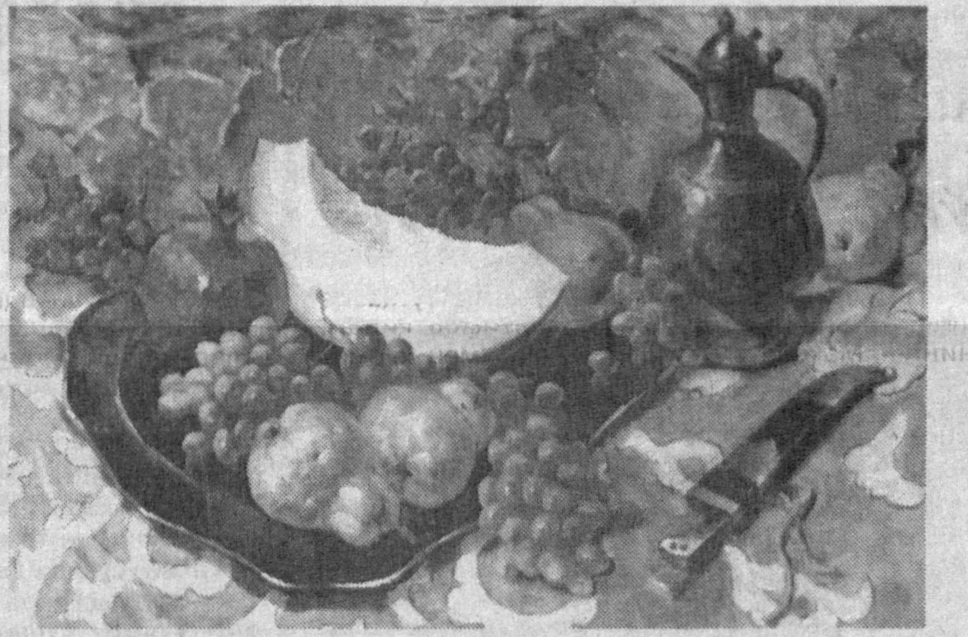

Лариса ЛЕВТЕЕВА,
санъатшунос

РАНГТАСВИР УСТАСИ

Қиш фаслининг илк кунларида таниқли рангтасвирчи рассом Владимир Ким ижодига бағишланган кўргазма бўлиб ўтди. Унда рассомнинг 200 га яқин мойбўёқда ишланган асарлари намойиш этилди. Рассом асарларида ёруғлик ва кўпдан-кўп сержило ранглар уйғунлашган бўлиб, томошабинда илиқ таассурот уйғотади, кўнгилларга завқ бағишлайди. Суратларда тасвирланган шаҳар кўчалари, хиёбонлар, кўп қаватли уйлар, бинолар ва турли туман манзаралар сизга таниш, қадрдондек туюлади. Ҳаммамиз севган Чорвоқ маскани ҳам рассом асарларида жонли намоён бўлади.

Владимир Ким — рангтасвир устаси, ўзининг хеч кимга ўхшамас дунёқараши билан ажралиб туради. Танлаган ранглари ҳам ўзига хос бетакрор, ёрқин — ёқимлидир.

Рассом асарлари Давлат санъат музейи, Бадиий Кўргазмалар дирекцияси ва хориждаги хусусий тўпламлардан ўрин олган.

САРВАРА

В.ГРАНКИН олган сурат.

Куни кеча Бадиий академиянинг марказий кўргазмалар залида, мазкур йилда Давлат мукофотлари ва унвонлари билан тақдирланган ижодкорларни табриклаш, "Ижодимиз ҳақида гапирсак" туркумининг иккинчи китоби, "Тасвирий санъат ҳафталиги" каталогининг тақдимотига бағишланган тадбир бўлиб ўтди. Академия раиси

ИЖОДИЙ ҲИСОБОТ

Турсунали Қўзиев санъат соҳасида рўй бераётган ижобий ҳодисалар, янгиликлар, эришилаётган ютуқлар ҳақида сўзлар экан юртимизда яшаб фаол ижод қилаётган ижодкорларимизни юксак мукофот билан муборакбод этди.

"Ижодимиз ҳақида гапирсак" туркуми иккинчи китобида мамлакатимизнинг таниқли рассомлари бадиий асар яратиш жараёнининг назарий жиҳатлари, ижодий тажрибаларининг ўзига хослиги ҳақида ўртоқлашадилар. Иккинчи китобнинг биринчисидан фарқи шундаки, унда нафақат рангтасвир, графика усталари, балки кулоллар, ҳайкалтарошлар, амалий санъат ва бошқа санъат йўналиши бўйича изланаётган ижодкорларга ҳам ўрин берилган. Тадбир якунида ёш рассомларга уюшмага аъзолик гувоҳномалари тантанали топширилди.

РАҚС — МАФТУНКОР САНЪАТ

Дарҳақиқат, шундай. Раққоса ўзининг нозик ҳаракатлари билан инсоннинг жамики туйғуларини — ҳис-ҳаяжони, орзу-умидини таъсирчан равишда ифода эта олади. Шу боис ҳамки, рақс санъати ҳамиша ўзига хос нафосати ва жозибаси билан миллионлаб қалбларни забт этиб келган.

Устоз санъаткорлардан бири рақс санъати тўғрисида гапирар экан: "Етук раққоса бўлиш учун... раққоса бўлиб туғилиш керак", деган эди. Бу гап ҳақиқатга яқин. Аммо Тошкент хореография коллежида узоқ йиллардан бери ёш истеъдодларни санъатнинг бу машаққатли турига ўргатиб келаётган устозларнинг меҳнати ҳам ўз самарасини беради. Тамарахоним, Т.Бек, М.Турғунбоева, В.Губская, Уста олим Комилов, Е.Обухова каби ўз ишининг нуктадонлари меҳнат қилган бу коллеж дастлаб балет мактаб-студияси сифатида иш бошлаганди. Кейинчалик бу устозларнинг анъаналарини Галия Измайлова, Розия Каримова, Мира Шерова, Мила Мусаева, Ноила Баширова, Тамара Метвинова, Римма Кугушева, Анвар Казаков, Ҳабиб Назруллаев каби санъаткорлар давом эттирдилар.

Моҳир педагоглар таълимини олган Г.Маваева, К.Юсупова, Х.Камирова, Р.Султонов, Ф. Носирова, Р.Хўжасаидовалар студия довруғини бутун мамлакатга таратдилар. Берноpa Қориева, Қундуз Миркаримова, Гули Ҳамроева, Малика Аҳмедова, Маъмура Эргашева каби санъаткорлар шу ерда таълим олишганлигининг ўзи кўп нарсани англатади.

Куни кеча Алишер Навоий номидаги Давлат академик катта театрида Тошкент хореография коллежи ташкил этилганлигининг 60 йиллигига бағишланган тантанали маросим бўлиб ўтди. Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазири Р.Қурбонов, вазирнинг биринчи ўринбосари Б.Сайфуллаев, Қорақалпоғистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазири Ж.Турдемуратов, Тошкент Олий рақс ва хореография мактаби ректори Г.Ҳамроева, Алишер Навоий номидаги театр директори Б.Ёқубов ва бошқалар жамоани қизғин табриклар эканлар, юртимизда рақс санъатига берилаётган эътибор ва ғамхўрлик, коллежнинг республика маданий ҳаётида тутган ўрни ҳақида алоҳида тўхталиб ўтдилар.

Мазкур тадбирга бағишланган концерт дастурида турли жамоалар ўзларининг хореографик қутлов композицияларини намойиш этдилар. Айниқса, Ўзбекистон халқ артисти Қодир Мўминов раҳбарлигидаги "Ўзбекистон" ансамблининг ёрқин, миллий чиқишлари, Муборак Мирзаеа раҳбарлигидаги "Сабо" ансамбли раққосаларининг чиқиши, болалар ижросидаги "Занг" миниатюраси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Н.Шерматов саҳналаштирган эркаклар рақси томошабинларга мақбул бўлди.

Концерт сўнгида аниқ ва кескин классик ижро мактабига асосланган "Пахита" балети намойиш этилди.

Наталя ШАПИРО

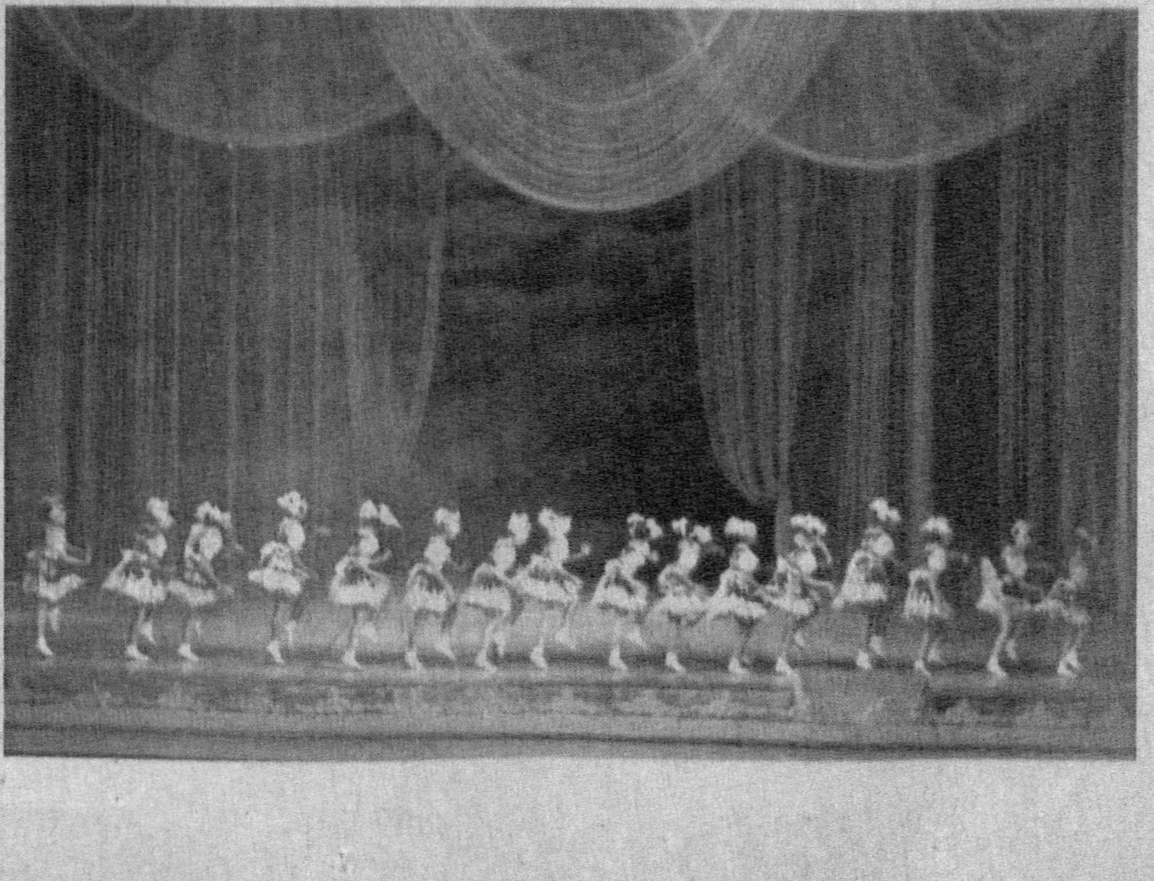

Таниқли ёзувчи Умаржон Исмоиловнинг "Рустам" номли пиесаси Ўзбек Миллий академик театрида саҳнага қўйилгандан кейин, тез орада машҳур бўлиб кетган эди. Айниқса, асардаги "Пул кўп зўр, азамат, паҳлавон бир куч..." деб бошланадиган монолог оғиздан-оғизга ўтиб, йиғинларда, ўтиришларда, тўйларда айтиларди. 30-йилларнинг бошида пайдо бўлган бу спектаклда кўтарилган муаммо ҳамон долзарб.

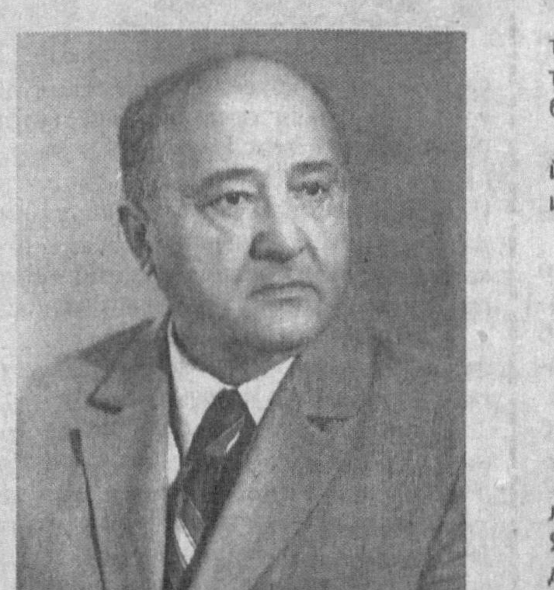

АДОЛАТ ВА ДЎСТЛИК КУЙЧИСИ

Ёднома

У.Исмоилов "Рустам" асарида Ҳамзанинг "Лошмон фожиаси" ва бошқа пиесалардан ибрат олиб, 1916 йилнинг кескин, шиддатли воқеаларини, ўзбекларни мардикорликка олишдаги ноҳақликлар, уларнинг фронт орқасидаги оғир ва аянчли турмушини гавдалантириб берган. Бундан ташқари, асар бизни ижтимоий ва миллий зулмга қарши курашга отланган Рустам каби қаҳрамонлар билан таништиради, уларнинг адолат учун олиб борган исёнкор фаолиятини кўрсатади.

Пиесанинг ютуғи яна шундаки, унда фронт орқасида машаққат чеккан мардикорларнинг оғир ҳаёти, босқинчилар зулмидан қийналган камбағал меҳнаткашларнинг турмуши жуда ҳаққоний тарзда ифодаланган. Унда анчагина пухта яратилган характерлар учрайди. Тўғри, бу шеърий асарнинг биринчи вариантида ўта соддалик, схематизм ҳам йўқ эмас эди. Кейинчалик, муаллиф пиесани қайта ишлаб, уни анча пухталаштиргач, "Рустам" ўзбек драматургиясининг баркамол асарларидан бирига айланди.

1930 йили Республикамизнинг икки йирик театрида замонавий мавзудаги икки асар муваффақият билан саҳналаштирилди: Андижон театрида Комил Яшиннинг мусиқали комедияси асосида тайёрланган "Ўртоқлар" ва Тошкент Миллий театрида У.Исмоиловнинг "Пахта шумғиялари" драмалари. Бу икки асарни бир вақтда тилга олишимизнинг сабаби бор. Бир йилда пайдо бўлган бу асарларда кўтарилган масала, ифода этилган мавзу бир-бирига яқин. "Ўртоқлар"да ҳам, "Пахта шумғиялари"да ҳам ўзбек қишлоқларига кириб келган ўша даврдаги янгича ҳаёт тарзи ифода этилган. Шу сабабдан "Пахта шумғиялари" республикамизнинг кўп театрларида, Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон республикалари саҳналарида ҳам намойиш этилиб, томошабинларга манзур бўлди.

У.Исмоилов адабиётга шоир сифатида кириб келиб, кўп ўтмай драматургия соҳасида қалам тебрата бошлаган эди. 20-йилларнинг бошларида битилган шеърларини ўқисак ёш қалбнинг замон талаблари, вазифалари билан ҳамоҳанг ижод қилганига гувоҳ бўламиз. Шоир шеърлари оддий одамларнинг қаҳрамонона меҳнати, дўстликни мустаҳкамлаш, хотин-қизларнинг тўла озодликка эришишини таъмин этиш, ер ислоҳотини амалга ошириш, саводсизликни тугатиш, адолатсизликка қарши кураш ҳақида. 1930 йили унинг "Шеърлар" тўплами чоп этилди.

У.Исмоиловда драматургияга, театр санъатига қизиқиш жуда эрта уйғонди. 14-15 ёшданоқ ўзининг артистлик фаолиятини бошлаган ёш драматург Тошкент таълим-тарбия билим юрти қошида ташкил қилинган халқ театрлари спектаклларида — Навоий достони асосида яратилган "Фарҳод ва Ширин" пиесасида адолатли ҳукмдор Меҳинбону образини, Ҳамзанинг "Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари" трагедиясида Марямхоним ва Маҳмудхон ролларини сидқидилдан ижро этган. Бу спектакллар дуруст чиққанлиги учун ҳам уларни Самарқанд, Бухоро, Ашхобод, Боку каби шаҳарларнинг томошабинларига олиб бориб кўрсатишган. Артистликда, кейинчалик эса режиссёрликда ўзини синаб кўрган У.Исмоилов театр санъатининг сирларини пухта эгаллади. Бундан ташқари, адиб ўз устида қунт билан ишлади, назарий-илмий, ижодий билимини орттириб борди. Билим юртида (1924 — 1930) ҳамда Ўрта Осиё Давлат университетида (1927 — 1930) олган таҳсили, изланишлари унинг онгини чархлади. Ижодий сабоқларни у Островский ва Чехов, Шекспир ва Шиллер, Навоий ва Ҳамза асарларидан олди. Адиб А.Толстой ва А.Фадеев билан шахсан учрашиш, М.Горький билан эса суҳбатлашиш бахтига сазовор бўлган.

Асарларининг муваффақияти У.Исмоиловни янги-янги ижодий парвозларга ундади. У талай драмаларини китобхонлар ва томошабинларга тақдим этди. Адиб қаламига мансуб "Ҳоди шоди" (1934) комедияси, "Уч қаҳрамон" (1936), "Оби ҳаёт" (1940), "Зафар" (1950), "Донишманд қиз" (1974) каби пиесалар У.Исмолиловни драматург сифатида кенг танитди. Бу асарлар муаллифнинг севган жанрига садоқатини кўрсатди. Тўғри, бу асарларнинг ғоявий-бадиий савияси юқори эмас. Улар "Рустам"дек шов-шувга сабаб ҳам бўлмади.

50-йилларнинг бошида Муқимий номли мусиқали драма театрининг юзини кўрган, Самарқанд Давлат опера ва балет театрида саҳналаштирилган "Зафар" У.Исмоилов ижодида муқим ўрин эгаллайди. Опера учун либретто ёзиш, уни оҳангдор қилиб яратиш ҳазилакам ижодий меҳнат эмас. Бу ишни У.Исмоилов эплай олган. "Зафар"нинг (композитор Ҳ.Раҳимов мусиқа басталаган) узоқ вақтлардан бери зафар билан саҳнада кетишининг боиси адибнинг қизиқарли, теша тегмаган воқеаларни топа олганлигидадир. Украин Шевчук ва ўзбек Йўлдошев фронтда дўстлашиб, Волга дарёсидан Эльба дарёсигача мардона жанг қилиб борадилар, ғалабага эришадилар. Икки дўст ўз юртларига қайтиб, колхозга раис этиб сайланадилар ва мусобақалашадилар. Уруш даврида Украинадан Ўзбекистонга кўчирилган кишилар орасида бир бола Йўлдошевлар оиласига тушади ва тарбияланади. Ҳалима опа ўзининг бу ўғлини Зафар деб атайди. Кейин маълум бўладики, Зафар Шевчукнинг фарзанди экан. Зафар ҳар икки оила — Йўлдошевлар билан Шевчук оиласини бир-бирига боғловчи восита бўлиб қолади. Муаллиф бу ҳодисани умумлаштириб, икки халқ — ўзбеклар билан украинлар дўстлигини мустаҳкамлайдиган маънавий куч сифатида талқин этади.

У.Исмоилов кўпқиррали адиб эди. У деярли барча жанрларда қаламини синаб кўрди, шоир ва драматурглигидан ташқари, носир сифатида ҳам танилди. Унинг кўп ҳикоялари, қиссаси матбуотда эълон қилинди.

Бу йил таниқли драматург, ёзувчи Умаржон Исмоилов таваллудига юз йил тўлди. Ўзбек адабиёти ривожи йўлида сидқидилдан хизмат қилган адиб драматургиямиз тараққиётига салмоқли ҳисса қўшди.

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ

ҲИКМАТ — КЎНГИЛ ЧИРОҒИ

Мавлоно Жалолиддин Румий — башарият номини барча замонларда ифтихор билан тилга оладиган буюк ижодкор, бетимсол аллома. Унинг “Маснавийи маънавий” асари ҳаётий теран ўгитлар, бебаҳо ҳикмату ҳақиқатлар хазинасидир. Китобхонларимиз Шарқ ирфоний адабиётининг бу шоҳ асарини Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржимасида ўқиш имконига эга бўлишди.

Яқинда “Маснавийи маънавий”дан сараланган дурдона панду ҳикматлар алоҳида китоб ҳолида чоп этилди. “Фан” нашриётида босилган “Мавлоно Жалолиддин Румий. Ҳикматлар” тўпламини ёш олим Нодир Рамазонов нашрга тайёрлаган. Китобга ёзган сўзбошида филология фанлари доктори Иброҳим Ҳаққул, жумладан, ҳикмат аҳли ҳақида шундай дейди: “Ҳикмат эгаларининг дунёни англашларида тафаккур ва сукут алоҳида ўрин тутганлиги учун табиатлари шошқинлик, якравлик, кибр сингари нуқсонлардан тозаланган. Румийга кўра, “Ҳикматлар — Оллоҳ лашкаридур, улар Ҳақ, ҳақиқат байроғини кўтариб, кўнгилларни забт қилур”. Бу эътироф Мавлоно ҳикматларига ҳам тўла тегишли”. Қуйида “Мавлоно Жалолиддин Румий. Ҳикматлар” китобидан олинган айрим парчаларни ўқийсиз.

Нарса йўққим, хорижи олам эрур,
Ҳар не истарсен, ўзингда жам эрур.

* * *

Кимки бадбахтдир, куйикдир хирмани,
Ёнмасин дер ўзга инсонлар шами...

* * *

Эл учун адлу адолат бўлса, бас,
Андин ўзга посбонинг шарт эмас...

* * *

Дил ақлдин нурга тўлгай дамба-дам,
Ҳам етар нурдан насиба кўзга ҳам...

* * *

Гар усул билсанг — билимлар нақшидир,
Андин ўз аслингни билган яхшидир...

* * *

Тевага янтоқ, тиканлардир емиш,
Ул сабабдин кўзлари яшноқ эмиш.

* * *

Партави Ҳақдир аёл, маъшуқ эмас,
Мисли Холиқдир аёл, махлуқ эмас...

* * *

Халқни ўйлаб, халққа бергум деб мадад,
Ёв билан майдонга тушгай шери мард.

* * *

Тонг — кичик маҳшар эмишдир, иқтибос,
Сен буюк маҳшарни андин эт қиёс...

* * *

Ҳар кўнгил боғида бир хас кам бўлур,
Бир эмас, оқилда минг бир ғам бўлур...

* * *

Ноаҳилларга сабр эт, эй кўнгил,
Ҳар нечук кўнгилни поклайдир сабр...

* * *

Илму фан деб ўлса, муқбил оти бор,
Бу ўлимда юз тириклик тоти бор...

* * *

Хотами мулки Сулаймондир — илм,
Жумла олам суврату жондир — илм...

* * *

Мўъжиза эрмас фалакда офтоб,
Мўъжиза оламда ул Уммул китоб...

* * *

Сен ўзингдан-ку қочолмассен, аниқ,
Бас, нетиб Ҳақдин қочарсен, эй рафиқ?

* * *

Баски дор узра юролмассен дадил,
Ерда юрмоғингга сен шукр айлагил...

* * *

Ҳақ яратди кимиёлар нақшини,
Кўрмади одам сабрдин яхшини...

* * *

Сен қаноат айла, бу ҳикмат сенга,
Зоти иймондир буюк неъмат сенга...

Эътироф

ЎЗБЕКНИНГ УЙҒУР ҚИЗИ

Ҳаёт мураккаб ва, эҳтимол, шунинг учун ҳам сирли, жозибалидир. Роҳила опа бундан қирқ тўрт йил муқаддам тақдир тақозоси билан Урумчи шаҳридан Оҳангаронга кўчиб келди. Ўшанда Роҳила опа йигирма олти ёшда бўлиб, Шинжон университетининг уйғур тили ва адабиёти куллиётини битирган, шу олийгоҳда дарс берган ва “Торим сози”, “Баҳор совғаси” китобларини чоп этишга улгурган адиба эди.

Оҳангаронга келгач, Роҳила Ҳофиз қизи ижодини муттасил давом эттирди. Шеър ва мақолалари туман, вилоят, республика газета-журналларида чоп этила бошлади. Бу орада Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг филология факултетида сиртдан ўқиди ва шаҳардаги 5-мактабда дарс бера бошлади.

Асл ижодкор қалби ҳамиша илҳом дарди билан ёнади. Роҳила опа ўзи ижод этибгина қолмай, оҳангаронлик ижодкор ёшларни “Илҳом” клуби атрофига бирлаштирди.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Роҳила Ҳофиз қизи Ўзбекистонда яшаб, шу заминга содиқ фарзанд эканлигини намоён этиб ижод қилди. “Кимлигимни сўраманг”, “Фарзандлигим адо этиб” каби шеърлари бунга ёрқин мисол бўла олади. Роҳила опанинг гўзал мисралари инсоннинг юрагига кириб боради, дил торларини чертиб юборади.

Мен бировнинг устидан
кулишга туғилмадим,
Мен бировнинг дастидан
ўлишга туғилмадим.
Туғилдим ер-жаҳонни
чаман қила гуллашга,
Мен туғилдим инсонни
йиқилганда қўллашга,

деб ёзади шоира. Роҳила опа бир умр ўзининг бу сатрларига содиқ бўлиб келмоқда. Унинг шеърлари одамлар орасида меҳр-оқибат, садоқат, муҳаббат ришталарини боғлашга хизмат қилади.

Сиздадир ишончим, азиз одамлар,
Меҳнатим, ихлосим қадрига етган.
Висолга зор бўлиб ўтганда дамлар,
Сиз менга шодлигу, бахт инъом этган.

Роҳила Ҳофиз қизи шеъриятида Ватан, миллат тақдири ҳамиша етакчи мавзу бўлиб келган:

Тошдек тушиб, боғингизда
бир гул бўлиб очилдим,
Ҳавзи кавсар чашмасида
ташналигим қондириб.
Оҳангарон гулзоридан
хуш ҳид бўлиб сочилдим,
Уйғур, Ўзбек қалб қўридан
ўчмас чироқ ёндириб.
Қалби оташ, меҳри дарё,
бағри осмон Ўзбегим,
Юртингизда ардоқландим,
қадр топиб ўзлигим.

Роҳила Ҳофиз қизининг кейинчалик бир қанча китоблари чоп этилди. “Қалам ва болам”, “Дил ороми”, “Ҳаёт шундоқ” китоблари шулар жумласидандир. Уйғур шоирларининг шеърларидан тузилган “Баҳор совғаси”, “Чинор шохлари”, “Оналар овози”, “Шеърлар” ва “Қизил шафақ”, “Оҳангарон илҳомлари” баёзларига унинг ҳам шеърлари киритилган.

Роҳила опа умр йўлдоши Абдураззоқ ака Тўхтаев билан уч нафар фарзандни вояга етказдилар. Шоира ҳозир айни ижодий камолот палласида. Биз истеъдодли қалам соҳибасига узоқ умр, бахт-саодат, ижодий ишларига барака тилаймиз.

Нурали АБДУРАСУЛОВ

ҚУРБОН ҲАЙИТИНГИЗ МУБОРАК!

Мамлакатимизнинг барча шаҳар ва қишлоқларида истиқлол йилларида халқимиз маънавий ҳаётидан муҳим ўрин олган диний байрамимиз — Қурбон ҳайити кенг нишонланди. Пойтахт Тошкент ва бошқа кўплаб шаҳар-қишлоқлардаги жомеъ масжидларида Ҳайит намозлари ўқилиб, мустақиллигимиз муносабати билан миллий қадриятларимиз тикланиб, юртимизнинг ислом маданияти ва маърифати равнақига, ислом тамаддунига қўшиб келаётган ҳиссаси жаҳон кўламида эътироф этилаётгани таъкидланди. Мамлакатимизда тинчлик ва осойишталикнинг барқарорлиги учун шукроналар айтилди. Келажагимиз бўлган ёш авлод камолини сўраб дуолар қилинди.

Садриддин Салим БУХОРИЙ

Шафоатдан умидвормиз

* * *

Байтуллоҳга юз босган сайин
Қалбим эриб кетмоқда сим-сим.
Дардим ёлғиз Сенга айтаман,
Сенга айтмай кимга айтайин?!

Барча сирдан воқиф зотдирсан,
Имконсизга сен қанотдирсан,
Қодир, Басир, ҳам Ҳаётдирсан,
Сенга айтмай кимга айтайин?!

Гуноҳларим тоғ каби, ё Раб!
Мажруҳ қалбим соғ каби, ё Раб!
Яшнат мени боғ каби, ё Раб!
Сенга айтмай кимга айтайин?!

Ҳаммадан мен ёмонман, ёмон,
Лекин бугун Сенгаман меҳмон,
Гуноҳдан пок айлагил, Султон!
Сенга айтмай кимга айтайин?!

* * *

Саҳобалар сизга иймон келтирди,
Мадинага шараф, ҳам шон келтирди,
Фидо этмоқ учун, оҳ, жон келтирди,
Шафоатдан умидвормиз, ё Расул!

Саҳобалар сизни ҳимоя этди,
Таналарин ўқларга қоя этди,
Ҳар бир ҳадисингиз бир ғоя этди,
Шафоатдан умидвормиз, ё Расул!

Биз ҳам бугун Мадинага йўл олдик,
Гуноҳ юки оғир — йўлларда толдик,
Юзма-юз бўлмоққа гарчи уёлдик,
Шафоатдан умидвормиз, ё Расул!

На шону, на зафар келтирдик, ёҳу!
Нифоқ, жанжал магар келтирдик, ёҳу!
Биз Сизга дардисар келтирдик, ёҳу!
Шафоатдан умидвормиз, ё Расул!

* * *

Бу тоғларнинг кўзлари бор,
Пайғамбарни кўргандир!
Бу тоғларнинг сўзлари бор,
Набийдан ҳол сўргандир.

Бу тоғларнинг қалби бордир,
Қалби жуда мулойим.
Расул учун кўзи чордир,
Расулни севган доим!

Тоғу тошлар пайғамбарни
Таниб келтирди имон,
Лек мушриклар пайғамбарга
Ташланди мисли илон...

Гарчи Ислом бир қуёшдир,
Мўъминларга аён нур.
Мушрикларнинг қалби тошдир,
Мушрикларнинг кўзи кўр!

Бу тоғларнинг кўзлари бор,
Пайғамбарни кўргандир!

* * *

Қуёш ҳар кун тинмай нур сочар,
Нур сочгани учун улуғдир.
Лекин биров куни зулматда,
Бировларнинг куни ёруғдир.

Агар Ўзи этмаса назар,
Нурни сенга этмаса инъом,
Мингта қуёш нур сочганда ҳам
Кунинг ёруғ бўлмас ҳеч қачон...

Қатра

МУНОЖОТ

— Энди гап бундай жўралар...

Ҳамма даврани бошқариб ўтирган кишига қаради. Дарёмурод ака бўлса санъаткорлар ўтирган томонга ишора қилиб, сўзида давом этди:

— Фарҳоджонга минг раҳмат! Укамиз яхши кунларимизда хизмат қилаверсин. Энди, илтимос қилсак, “Муножот”ни айтиб берсалар...

Даврадошлар Дарёмурод акани қўллаб-қувватлашди:

— Барака топинг, Фарҳоджон!

— Шу йигитчанинг фарз тўйида ҳам хизмат қилгайсиз.

— Комилжоннинг руҳи қўлласин!

Тўладан келган, қаддиқомати келишган созанда йигит боғдош қуриб ўтирганича торини қўлига олиб, созлаган бўлди. Ёнидаги шерикларига маъноли қараб қўйди. Доирачи доирасини қиздириб келди. Сал ўтмай сеҳрли бармоқлар тор устида ўйнай кетди. Шалоладай қуйилаётган куй бир лаҳзада давра аҳлини ром этди. Ҳамманинг нигоҳи торни сайратиб, ширали овоз билан куйлаётган йигитда эди:

Лаҳза-лаҳза чиқдим-у,
чекдим йўлида интизор,
Келди жон оғзимға-ю,
ул шўхи бадхў келмади...

Қўшиқ баланд пардаларда қўшиқ юракларга далда бағишлаб, торнинг сеҳрли оҳанги дилларни аллалар, баъзиларнинг киприклари намланиб улгурган эди. Қўшиқ қанотида кимдир ҳаётида юз берган ғуссали кунларни, йўқчиликда қийналган пайтларини, дўстим деб юрган энг яқин одамининг хиёнатини, кимлардир хазон бўлган биринчи муҳаббатини ўйларди. Қодир бўлса яқинда сўнгги йўлга кузатган умр йўлдошини ўйлаб, унинг ҳаётдан бевақт кўз юмганига сира-сира ишонгиси келмасди. Қулоғи остида Райҳонанинг айтган сўзлари: “Яхши кунларимиз олдинда, Қодир ака. Орзуларимиз ушалади. Фарзандларимизнинг тўйларини ўтказамиз”. Қодир ғамгин бош чайқади “Эҳ, ҳаёт! Бунча шафқатсизсан! Одам боласи ҳамиша елиб-югуради-ю бир куни осойишталик бағрига сингиб кетишини ўйламайди. Ҳаммамиз бу дунёга меҳмонмиз”.

Қўшиқ баланд пардаларда авжга чиқар, ҳамон “Эшилиб, инграниб тўлғанар, асрлар ғамидан сўйлар” эди. Ниҳоят тугади, аммо унинг сеҳри ҳамон юраклардан кетмас, ким нима деб сўз бошлашини билмасди.

Шу пайт дўрилдоқ овоз эшитилди:

— Бизни кечирасиз, хонанда укам. Тўғри ишдан чиқиб бу ёққа келавердик. Қоринни “заправка” қилиб олдик-да. Лекин яхши қўшиқ айтдингиз шекилли, қулоғимга созингизнинг тинғир-тинғири эшитилиб турди. Ўлай агар, мазмунига тушунмадим. Келмаса келмас, дедиму қовурдоқ билан балиқдан туширдим. Мана бу акамга лўпиллатиб бир коса ароқ қуйиб берсам, қарагиси ҳам келмайди...

Ўтирганлар савол берган кишига қарашди. Хонанда йигит бундай бўлишини кутмаган эканми, терлаб кетди. Кимдир унинг елкасига қоқди: “Эътибор берманг бу ўзи шунақа...”.

Даврадан файз кетди. Дарёмурод ака ёнидаги ёши улуғ кишига ишора қилди:

“Бир фотиҳа ўқинг, турайлик!”

Қодир ёлғиз пиёда кетди. Тавба! Бояги кишининг гапини қаранг! Ахир хонанда қўлидаги тор ҳам йиғлай деб турибди-ю бу одамнинг сўзи... Бир тўйда мен ҳам эҳтирос билан шеър айтиб турганимда, тўқликка шўхлик қилиб диққатимни бўлишган эди. Эҳ, нафс бандаси! Бир ёзувчи тўғри айтган — туяга бир қучоқ янтоқ билан оқвош бўлса бўлди. Сиз билан биз гул ундириш ишқида юрган одамлармиз. Одамда фаросат бўлмаса қийин.

Яхшигина ўтиришган эди. Қўшиқ ҳаммани сеҳрлаганди. Ишқилиб, қўшиқчи йигитнинг кўнгли чўкмаган бўлса бўлди. Шоли курмаксиз бўлмайди-ку. Ҳаётда ҳар хил одам бор. Комилжон Ониёзов Махтумқули шеъри билан айтадиган машҳур қўшиқдаги байт беихтиёр ёдига келди: “Ҳар кишининг аслин билай десангиз, маъракада ўтириб туришин кўринг...”

Абдулла САФОЕВ

ЁШ КУЛОЛ

Сурхондарёлик Ўткир Асроровнинг болалиги отаси — Ўзбекистон халқ устаси кулол-рассом Қудрат Асроров устахонасида кечди. Дунёга келаётган ҳар бир санъат асари кичкинтой Ўткирнинг нигоҳидан ўтар, мўъжиза яратаётган отаси қўллари ҳаракатини ҳайрат билан кузатарди. Ана шу кузатишлардан кўзи пишган Ўткир саккиз ёшидан хум, кўза, гулдон ва тунги чироқлар учун тагликларни худди катта усталардай ясай бошлади. Кейинчалик фақат кулолчиликни эмас, балки ҳайкалтарошлик санъатини ҳам жиддий ўрганишга киришди. Устозлари Камол Жабборов, Улуғбек Қурёзов ва отасидан ҳайкалтарошлик сирларини ўзлаштирди. Алишер Навоий, Амир Темур, Бобур, Жалолиддин Мангуберди, Алпомиш каби буюк сиймолар ҳамда “Чеча”, “Бахши”, “Рақс”, “Чоллар суҳбати”, “Она ва бола” мавзуидаги ўнлаб ҳайкалчалар орқали ўз истеъдодини намойиш этди. Бора-бора унинг асарлари мутахассислар ва мухлислар эътиборини торта бошлади. Ўткир Асроровнинг тиришқоқлиги, изланувчанлиги муносиб тақдирланиб, “Иқтидорли болалар” кўрик-танлови вилоят босқичида, 2002 йили “Ташаббус” кўрик-танлови туман босқичида, 2006 йили “Келажак овози” танлови вилоят босқичларида муносиб ўринларга сазовор бўлди. Ўткирнинг ижодий ишлари асосан буюк тарихий сиймоларни акс эттирувчи бюстлар, миллий анъаналаримиз руҳи сингдирилган ҳайкалчалардан иборат.

Ижодий жараён ҳам бамисоли оқар дарё, унинг тўхтаб қолмасиги, мавжланиб оқиши ижодкорнинг ўзига боғлиқ. Кимки изланса, машаққатлардан чўчимаса камол топиши шубҳасиз. Буни Ўткир Асроровнинг ижодий ютуқлари ҳам кўрсатиб турибди. Унга янги ижодий парвозлар тилаймиз.

Д.БЕРДИЕВА

Дунё — кенг...

СИРЛИ САНТА-КЛАУСЛАР

АҚШнинг Вермонт штати Ратленд шаҳрида ҳақиқий Санта-Клаус пайдо бўлди, дея хабар тарқатади Associated Press ахборот агентлиги.

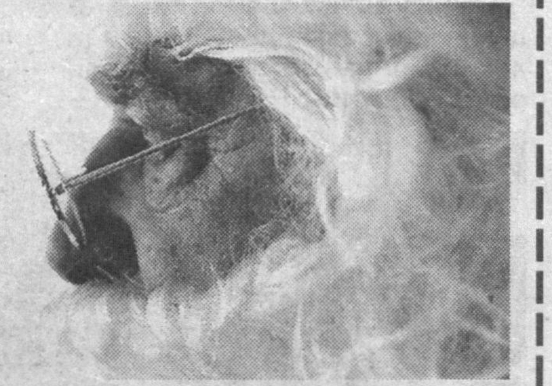

Гувоҳларнинг айтишича, Санта-Клаус уларга пул ва табрик қоғози солинган конвертлар совға қилган. Шунингдек, маҳаллий газеталардан бирида эълон қилинган аноним мақолада янги йил арафасида одамларга совға улашувчи ҳақиқий Санта-Клаус ҳақида сўз юритилган. Американиклар бундай сахий Санта-Клаусларга аввал ҳам кўп марта дуч келишган. Ана шундай “сирли Санта-Клаус”лардан энг машҳури миллионер Ларри Стюарт эди. Канзас-ситилик Ларри 26 йил давомида янги йил арафасида кўчаларни кезиб, ёрдамга муҳтож кишиларга совғалар, хайриялар улашган. “Сирли Санта-Клаус”нинг номи унинг ўлимидан сал аввал маълум бўлганди. Шу йилнинг январ ойида саратон касалидан вафот этган Ларри ҳаёти давомида одамларга 1,3 млн. доллар янги йил совғаси берган. Ҳозирча номаълум янги қорбобо “сирли Санта-Клаус”ларнинг тўртинчисидир.

ЭНГ КЕКСА ТАЛАБА

Эллик йил давом этган танаффусдан сўнг АҚШлик фуқаро университетни тугатиб, дипломга эга бўлди. 87 ёшли қора танли Кларенс Гарретт ўтган йили Висконсин-Милуоки университетида ўқишини қайта тиклаган эди. Диплом топшириш маросимида “талаба”нинг оила аъзолари, фарзандлари ва набиралари ҳам иштирок этди, дея хабар беради Associated Press ахборот агентлиги.

Иккинчи жаҳон уруши фахрийси Гарретт айнан уруш сабаб эллик йил олдин ўқишни ташлаб кетганди. Аввалига Кларенснинг фарзандлари, кейинчалик набиралари ҳам институт, университетларда ўқиб, олий маълумотли бўлишди. Бундан руҳланиб кетган қария Гарретт ҳам орадан ярим аср вақт ўтганига қарамай, ўқишини тиклаб энг кекса талаба номини олди.

ОДАМДАН ҚОЧГАН ИТ

Ҳиндистоннинг Керала штати Паккакадаву шаҳрида яшовчи фуқаро ўрдагини ўғирлаб қочган итни тутиб, тишлаб олди, дея хабар тарқатди Reuters ахборот агентлиги.

Ҳайратланарлиси, ит қутурган экан. Ит ўрдакни олиб қочаётганда эгаси кўриб қолган ва итнинг ортидан қувиб кетган. Парранданинг эгаси қутурган жониворни ерга ётқизиб, бўйнидан тишлаган. Шундан сўнг одам ва ит ўртасида шиддатли олишув бошланган. Ёрдамга етиб келган одамлар уларни ажратиб қўйишган ва итни ўласи қилиб калтаклашган.

Жабрланган киши зудлик билан шифохонага ётқизилган. У ҳозирда қутуриш касаллигига қарши эмланмоқда.

Эслатиб ўтамиз, Керала Ҳиндистоннинг дайди итлари энг кўп тарқалган штати ҳисобланади. Авваллари ҳам қутурган итлар одамларга тез-тез ташланиб турарди. Лекин одамнинг итга ҳужум қилиши ҳеч қачон кузатилмаганди.

Тошкент шаҳар Юнусобод туманидаги «Машинасозлар» (собиқ СПТУ-22) коллежи томонидан 1988 йил 13 июнда Мамадалиева Гулноза Неъматовна номига берилган Б № 120457 рақамли диплом йўқолганлиги сабабли
бекор қилинади.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: “ШАРҚ” НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
ҲОМИЙ: “МАТБУОТ ТАРҚАТУВЧИ” АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона — 133-52-91
Котибият — 136-56-50
Электрон манзилимиз: uzasziyoli@list.ru
Танқид ва адабиётшунослик бўлими: 133-49-93 Санъат бўлими: 136-56-48
Ижтимоий ҳаёт бўлими: 136-58-55 Назм ва наср бўлими: 136-58-55

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Таҳририятга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.
Навбатчи — Иқбол ҚЎШШАЕВА
Саҳифаловчи — Байрамали МУҚИМОВ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
Босишга топшириш вақти — 20.00. Босишга топширилди — 20.45.

Газета Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 058-рақам билан рўйхатга олинган. А — 3306. Буюртма Г — 1149. Ҳажми — 5 босма табоқ. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 6 7 8

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ.
СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН